

دیوار دفاعی گرگان

کتیبه بیستون پارثو و بقول مورخان باستان هیرکانیا و بنا بر نوشته اوستا و هرکانا نامیده میشده است . همچنین در دوره هخامنشی بعلت موقعیت خاص منطقه یکی از افراد معروف به فرمانداری این ایالت برکزیده میشده بطوریکه پدر داریوش در زمان کورش مدتی فرماندار گرگان بود (۳) . بعد از سقوط دولت هخامنشی ایالات شرق دریای خزر از جمله گرگان بدست اسکندر افتاد و در همین زمان است که بعضی از مورخان مانند دیودور و اریان مطالبی درباره ایالت گرگان نوشته و آن را از لحاظ حاصلخیزی از نواحی پر برکت جهان نامیده اند (۴) .

اشکانیان که از مشرق ایران برخاستند اولین ایالتی را که بدست آوردند خراسان و گرگان بود و بر طبق نوشته دیاکنف در سال ۲۳۵ ق . م . پارتیان هیرکانی و قومس را تصرف کرده و آنها را از دست سلوکیان خارج ساختند (۵) .

دردوره ساسانی ایالت گرگان مورد حمله مهاجمین آسیائی مانند هیاطله قرار گرفت ، از اینرو شاهان ساسانی مردم بسیاری

مقدمه

دشت گرگان از نظر باستانشناسی از سابقه طولانی و درخشان برخوردار است . تحقیقات و کاوش‌هاییکه توسط هیات‌های مختلف از نیم قرن گذشته در این منطقه بعمل آمده نشانگر آنست که حوزه شرق دریای مازندران مخصوصاً " هیرکانیای قدیم یا دشت گرگان فعلی یکی از مراکز مهم تمدن قبل و بعد از اسلام ایران بوده است (۱) .

نواحی شرقی و جنوبی دریای خزر که در تقسیمات جغرافیائی کنونی جزو استان مازندران و به گرگان دشت معروفند با دارا بودن تمدن ماقبل تاریخ در زمان مادها جزو ناحیه نفوذ آنان در آمده و هوشتره رهبر مادها در سال ۱۲۶۶ ق . م با برانداختن دولت اشور بر پارس و پارثو و گرگان استیلا یافت (۲) .

گرگان در زمان هخامنشیان یکی از ایالات مهم بوده و با ناحیه پارت و خراسان تشکیل ساتراپی را میداده که بر طبق

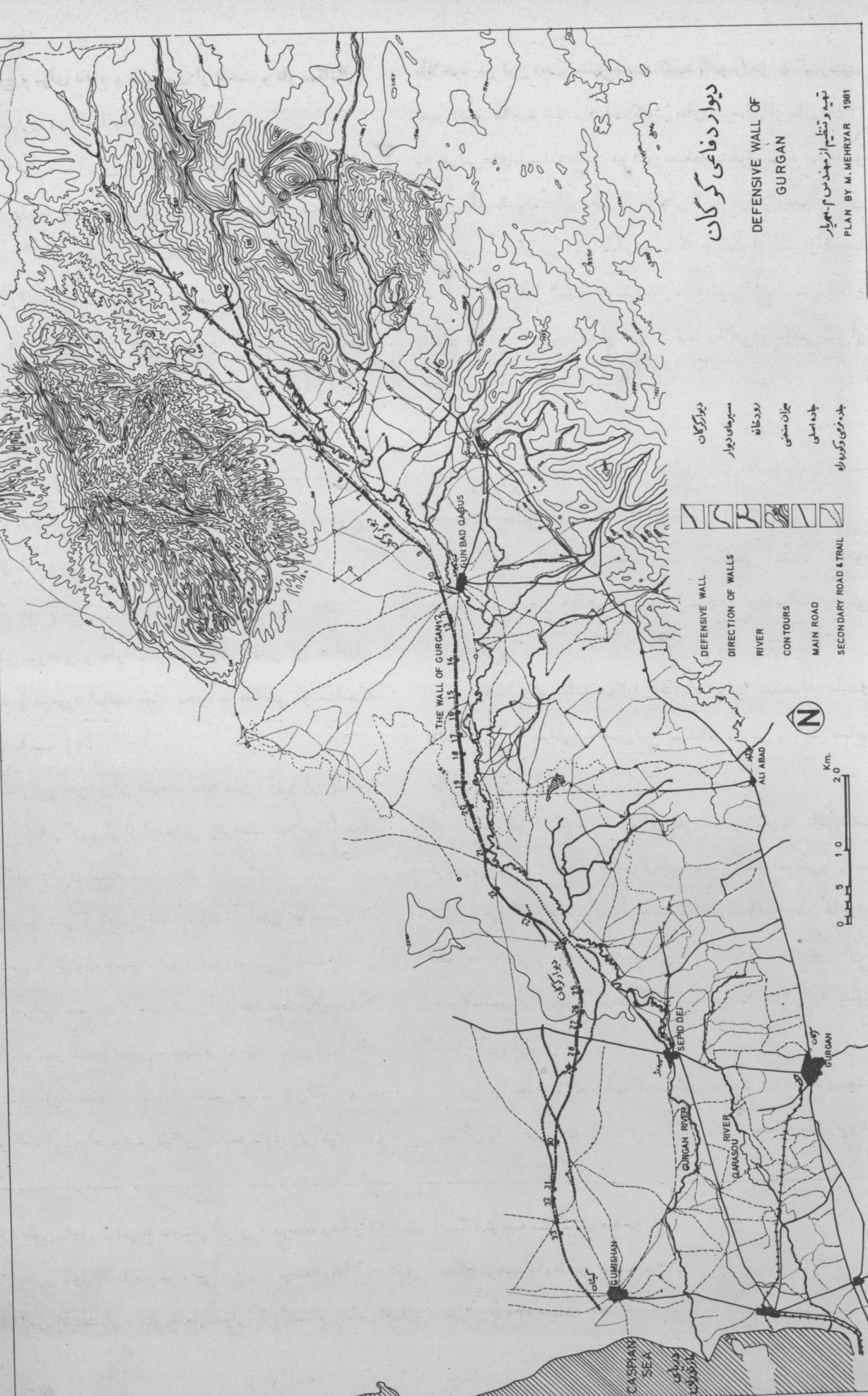
(۱) هیات‌های مختلف باستانشناسی ، در نقاط گوناگون دشت گرگان اقدام به بررسی و کاوش نمودند که مهمترین آنان رامی‌توان هیات سوئدی ، فرانسوی ، انگلیسی و ایرانی را نامبرد که بترتیب در محوطه‌های باستانی شاه تپه ، نورنگ تپه ، یاریم تپه و جرجان به تحقیقات پرداختند .

(۲) شهبازی ، ع ، شاپور ، جهاننداری داریوش ، انتشارات دانشگاه شیراز ، ۱۳۵۰ صفحه ۹

(۳) شهبازی ، ع ، شاپور ، جهاننداری داریوش ، انتشارات دانشگاه شیراز ، ۱۳۵۰ صفحه ۹

(۴) معینی ، اسداله ، جغرافیا و جغرافیای دشت گرگان صفحه ۱۴۶

(۵) دیاکنف . م . م . تاریخ ایران باستان ، ترجمه روحی ارباب صفحه ۱۴۶

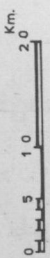
دیوار دفاعی گورگان

DEFENSIVE WALL OF GURGAN

نقشه و تنظیم از محمد حسن م. بهار
PLAN BY M. MEHRVAR 1981

- DEFENSIVE WALL
- DIRECTION OF WALLS
- RIVER
- CONTOURS
- MAIN ROAD
- SECONDARY ROAD & TRAIL

- دیوار گورگان
- مسیرهای دیوار
- رودخانه
- میزان منحنی
- جاده اصلی
- جاده فرعی و کوچه راه

THE WALL OF GURGAN

GUNBAD DAGUS

ALI ABAD

SEPID DEH

GURGAN RIVER

QARRASOU RIVER

GLUMISHAN

CASPIAN SEA

گورگان

گورگان

سپیدده

گلوشان

دریاچه قزاق

دریاچه قزاق

دریاچه قزاق

دریاچه قزاق

دریاچه قزاق

1000

1000

1000

1000

1000

1000

1000

1000

1000

1000

1000

1000

1000

1000

1000

1000

1000

1000

1000

1000

1000

1000

1000

1000

1000

1000

1000

1000

1000

1000

1000

1000

1000

1000

1000

1000

1000

1000

1000

1000

1000

1000

1000

1000

1000

1000

1000

1000

1000

1000

1000

1000

1000

1000

1000

1000

1000

1000

1000

1000

1000

1000

1000

1000

1000

1000

1000

1000

1000

1000

1000

1000

1000

1000

1000

1000

1000

1000

1000

1000

1000

1000

1000

1000

1000

1000

1000

1000

1000

1000

1000

1000

1000

1000

1000

1000

1000

1000

1000

1000

را بدانجا کوچ و برای دفاع و جلوگیری از تاخت و تاز بیگانگان حصارهای بسیاری در آنجا ساختند .

حمله اعراب به ایران و انقراض ساسانیان مدتی کوتاه نظام مملکت را دچار هرج و مرج کرد و اعراب با جنگهای متعدد به حکومت تقریباً " چهارصد ساله ساسانیان پایان بخشیدند .

حملات اولیه اعراب در سال ۵ هجری باین نواحی بی نتیجه ماند و در زمان منصور خلیفه عباسی مجدداً " حملات باین نواحی آغاز شد و برای مدت کوتاهی توسط عمال عرب اداره شد ولی دیری نپائید که با شورش های متعددی که در طبرستان و گرگان بوقوع پیوست دست اعراب از این نواحی کوتاه شد ولی سرانجام در قرن سوم هجری آئین اسلام در شکل مذهب علویان در آن نقاط نفوذ یافت (۶) .

بعد از اسلام تمدن و فرهنگ ایران توجه آنان را جلب کرد و از آن زمان مورخان و جغرافیانویسان برای دیدن آن به ایران روی آوردند و در مورد ایالت مورد بحث ما مطالبی نوشته اند که حائز اهمیت است (۷) .

دشت گرگان در دوران حکومت سامانیان ، آل زیار ، آل بویه مخصوصاً در زمان آل زیار از آبادانی ، فرهنگ اسلامی ، اقتصاد اهمیت ویژه ای داشته است .

متاسفانه شهر گرگان از فتنه مغول در امان نماند و مانند شهرهای دیگر آباد و پرجمعیت ایران به ویرانی کشانیده شد . بعد از این ویرانی چندی نگذشت که در قرن هشتم هجری مجدداً " بر اثر حملات امیر تیمور بطوری منهدم شد که دیگر روی آبادی مانند گذشته بخود نندید . پس از تغییراتی که در اثر حملات مغول پیش آمد از لحاظ سیاسی گرگان ضمیمه مازندران گردیده و

بالاخره در قرن اخیر شهر جدید گنبد قابوس در ۵ کیلومتری شهر قدیم ساخته شد . هیات کاوش های جرجان از سال ۱۳۵۰ به بررسی های باستانشناسی در این منطقه مشغول بوده علاوه بر کاوش های پایتخت آن یعنی " جرجان " به بررسی محوطه های باستانی دشت گرگان نیز اقدام نموده که هر یک از آنان از اهمیت ویژه ای برخوردار است . یکی از معروفترین اثر دشت گرگان دیوار دفاعی آن است که از نظر سیستم دفاعی و نظامی یکی از عجایب معماری دوره گذشته است .

متاسفانه در نیم قرن اخیر با تخریب دیوار برای استفاده اجزای آن ، همچنین توسعه کشاورزی و جاده سازی اغلب قسمتهای دیوار از بین رفته است (تصویر ۱-۲) . در مقاله فوق سعی شده است ، چگونگی احداث و نحوه معماری این دیوار دفاعی عظیم به علاقمندان میراث فرهنگی ایران معرفی گردد .

از همکاری صمیمانه همکاران آقای معصومی ، نیکخواه ، عابدی خلعت بری ، ضیائی ، شیروانی بهنگام بررسی و کاوش سیاس فراوان دارد .

همانطور که گفته شد یکی از معروفترین آثار باستانی دشت گرگان دیوار آن است که بنامهای سدسکندر ، سد انوشیروان ، سد فیروز و قزل الان در طی ادوار مختلف شهرت یافته است . علیرغم اختلافات جزئی که در تاریخ احداث سد در نوشته مورخان و جغرافیانویسان بچشم میخورد اغلب ، احداث آن را بدوره ساسانیان نسبت داده اند .

ابن اسفندیار که کتاب خود را در حدود ۶۱۳ هجری نوشته نام آن را " فیروز کند " ذکر میکند (۸) . حمداله مستوفی در

(۶) هرن پاول ، تاریخ مختصر ایران ، ترجمه رضا زاده شفق ، بنگاه ترجمه نشر کتاب صفحه ۱۱

(۷) هرن پاول ، تاریخ مختصر ایران ، ترجمه رضا زاده شفق ، بنگاه ترجمه نشر کتاب صفحه ۴۰

(۸) ابن اسفندیار ، تاریخ مازندران ، باهتمام عباس اقبال ، تهران ۱۳۴۰ صفحه ۷۲

تصویر ۱ - دیوار دفاعی ، در قسمت شرق

تصویر ۲ - بناهای جدید با آجرهای دیوار دفاعی

نزهةالقلوب نام آن را دیوار نهاده و سازنده آن را فیروزسانی می نویسد (۹). سیاقی نظام در فتوحات همایون که حدود ۱۰۰۷ هجری بتحریر آمده و تقریباً دو قرن بعد از کتاب حمدالله مستوفی نوشته شده هنوز نام آن را دیوار وبانی آن را نوشیروان می شناسند (۱۰). بنا بر این اغلب مورخان نام این بنای عظیم را دیوار می نامند

و نام سد اسکندر احتمالاً " در قرون ۱۶ و ۱۷ میلادی توسط جهانگردان اروپائی که به ایران مسافرت میکرده اند متداول گردیده است . در قرن اخیر اسمیت Smidt با بررسی هوائی که در این منطقه انجام داده طول آن را ۱۷۰ کیلومتر و زمان احداث آن را بین حمله اسکندر و اوایل اسلام میدانند (۱۱). لستر تامپسون Lester Thomson در بررسیهای جغرافیائی

(۹) حمدالله مستوفی ، نزهةالقلوب ، لیدن ۱۹۱۲ صفحه ۱۹۵

(۱۰) سیاقی نظام ، فتوحات همایون ، سال ۱۰۰۷ هجری رساله دکترای آقای شهریار عدل ، پاریس ۱۹۷۶ جلد اول صفحه ۴۱۸-۴۱۹ از جناب آقای دکتر شهریار عدل که مطالب ذیل را در اختیار نویسنده قرار دادند کمال تشکر حاصل است .

..... و همه ساله لشکر خزر به تمیشه و ولایت طبرستان آمده نهب و تاراج میکردند . نوشیروان حکم فرمود که سدی بر سر راه لشکر خزر بنا نهند . و استادان چابکدست و معماران صاحب وقوف بصد فرسنگ مسافت ، حصاری بنا نهادند . و هر روز پنج خروار زر جهت خرج مقرر بود که از خزانه نوشیروان بانجا برده ، صرف عمارت آن سد میکردند . و چون اتمام نزدیک شد ، زر در آن وقت در خزانه عامه نبود . از آنر ماهان نامی کرمانی که چون قارون در کثرت مال و اسباب از ابنای روزگار ممتاز بود ، مبلغها قرض کرده بدستور میفرستادند و آخر اصطخریون نامی از فارس که جمعیتی وافر و ثروتی متکثر داشت غیرت نموده بنوشیروان عرض کرد که چه حاجت پادشاه از ملکی دوردست مساعدت خواهد؟ اگر آنر ماهان هر روز پنج خروار زر میدهد من هفت خروار میدهم که هرگاه پادشاه قدرت در ادای آن داشته باشد مودی سازد . نوشیروان را خوش آمده اتمام آن سد در عهده اصطخریون کرده و اصطخریون هر روز هفت خروار خرج نموده باتمام رسانیدند . بعد از اتمام عمارت سد بجرجان آمده گزارش بر آن زمین که حالا استرآباد است افتاده محلی قابل عمارت یافته صورت بیشه و دریا و کوه بر کاغذی طرح کرده ، بنظر نوشیروان رسانیده ، گفت عمارت سد تمام شده و همچنان مبلغی باقیست و چنین محلی که قابل عمارتست یافته ام اگر اشارت فرماید شهری بنا کنم . نوشیروان قبول فرموده او را بعموری استرآباد مامور ساخت و اصطخریون بعمارت مشغول شده بعد از اتمام آن به اصطخر آباد موسوم ساخت و بمروبره استرآباد مشهور گشت . واقعه یازدهم . (در ذکر سبب تشیع و محبت اهل استرآباد نسبت به خاندان طبیین) .

(۱۱) Erich F. Schmidt, Flights over Ancient Cities of Iran, University of Chicago Press, 1940; p. 5.

دانسته‌اند . معانی ذوالقرنین را بتفاوت تفسیر نموده گروهی آن را فاتح دو قاره ، گروهی دارنده دو کبوسوی دراز و بالاخره عده‌ای معتقد به آنند که ذوالقرنین دارای کلاهی بوده که آن کلاه دارای دو شاخ بوده است .

البته همانطور که میدانیم در منطقه دریای خزر تقریباً پنج دیوار دفاعی یا سد بنیان گردیده که بناهای سد همیشه سد دربند ، سد انوشیروان ، سد مرو و باب‌الابواب شهرت دارد و در حال حاضر بتحقیق نمی‌توان معین کرد که کدام یک از این دیوار دفاعی در مقابل قوم یاجوج و ماجوج بنا گردیده ولی در آیات قران مجید در سوره کهف موقعیت جغرافیائی آن دیوار را بین دو کوه و مصالح آن را سنگ و آهن ذکر میکند .

شرح دیوار دفاعی گرگان

دیوار دفاعی از شرق دریای خزر در محلی بنام خواجه نفس شروع و پس از پیمودن شمال گنبد قابوس بطرف شمالغرب ادامه و در کوههای پیشکمر محو میگردد . طول دیوار در حدود ۱۵۵ کیلومتر می‌باشد . امتداد اصلی دیوار هنوز بتحقیق روشن نیست و نمیدانیم که آیا این دیوار به شهرهایی چون مرو و یا آسیای میانی ادامه پیدا می‌کرده یا در کوههای پیشکمر خاتمه مییافته

خود که حدود ۴۰ سال پیش انجام داده این دیوار را یک بنای قدیمی ذکر میکند (۱۲) . رابینو Rabino در کتاب مازندران و استراباد می‌نویسد :

" بعد از آق قلعه به قزل آلان که آن را اسکندر در مقابل حملات قبایل وحشی مشرق احداث کرده بود رسیدم " این دیوار مجدداً بوسیله انوشیروان تجدید بنا گردید (۱۳) .

پروفسور آرنه Arne که بررسی های این منطقه را انجام داده تاریخ بنای آن را به ساسانیان نسبت میدهد (۱۴) اخیراً پروفسور فرای Frye در مقاله جالبی تحت عنوان "سیستم دفاعی عهد ساسانیان " زمان بنیاد دیوار دفاعی را به خسرو انوشیروان نسبت میدهد (۱۵) .

در کتاب آسمانی و الهی ، در سوره کهف آیات ۸۲ الی ۹۶ از ایجاد سدی در مقابل قوم مهاجم یاجوج و ماجوج توسط شخصی بنام ذوالقرنین سخن بهمان رفته است . موقعیت جغرافیائی این سد بنظر محققان مکانی در حوالی دریای خزر بوده است . عده‌ای از دانشمندان ذوالقرنین را با اسکندر مقدونی مطابقت داده و گروهی نیز کورش شاه هخامنشی را ذوالقرنین میدانند . عده‌ای از محققان نیز ذوالقرنین را یکی از ملوک عربستان جنوبی

Lester S. Thompson, "Geological Evidence for Ancient Civilizations on the Gurgan Plain" : Bulletin of the American Institute for Iranian Art and Archaeology, Vol. V, No. 3, June 1938; pp. 196-200. (۱۲)

H. L. Rabino di Borgomale, Mazandaran and Astarabad, Luzac (London) 1928; p. 86. (۱۳)

T. J. Arne, Excavation at Shah Tepe, Iran; the Sino-Swedish Expedition, Publication 27, Stockholm 1945; pp. 7-11. (۱۴)

R. N. Frye, "The Sasanian System of Walls for Defense"; Studies in Memory of Gaston Wiet, ed. Miriam Rosen-Ayalon, Institute of Asian and African Studies, Hebrew University of Jerusalem, Jerusalem 1977; p. 15. (۱۵)

است .

دیوار دفاعی در بند و قفقاز ذکر گردیده است (۱۷) .

مورخان اسلامی نیز در نوشته های خود بتحقیق از آغاز و پایان امتداد دیوار ذکری نکرده و بنظر میرسد که از موقعیت جغرافیائی آن اطلاع کافی نداشتند .

در تذکره دولت شاه آمده است که . . . . . " و دیوار از آمدن تا بیورد و مرو ادامه داشته و از جوین مرو و فرغانه و خجند کشیده شده است " (۱۸) .

در کتاب " جهان نامه " که در اواخر قرن پنجم نوشته شده در فصل ۱۶ تحت عنوان در ذکر بعضی عجایب می خوانیم :

در تاریخ مازندران که در سال ۱۰۴۴ هجری به تحریر آمده شیخ ملاعلی کیلانی می نویسد :

" محدود گرگان دیواری کشیده است از خشت پخته از سر کوه علیا آباد تا ناحیت سیا و شک تا آسکون ، و هر خشتی سی من تا چهل من و طول این دیوار پنجاه فرسنگ برآید . و این دیوار که بر دره گز و باورد بنزدیک دیه بغوره میگردد و بزیرشهر باورد در بیابان فرو گذرد بسوی سرخس ، معلوم نیست تا هم از این دیوار است یا آن خود دیوار دیگر است . و آن دیوار که محدود گرگان است آن را تجنبار خوانند (۱۶) .

. . . . . " نرسی که پسر بزرگش بود به سلطنت نشسته

نوشیروان در صدد تربیت او بیشتر از پدر وی شد و او به فرمان انوشیروان سد در بند شروان را که عوام از اسکندر می دانند ساخت " (۱۹) .

در کتاب جهان نامه همچنین اطلاعات سودمندی درباره

بنابراین از منابع مورخان مسیر و طول دیوار بدرستی روشن نیست ، از آنجائیکه تحقیقات درباره این دیوار عظیم در مرحله آغاز بوده به روشنی نمی توان طول و مسیر دقیق آن را تعیین کرد . از طرفی مستوفی (۲۰) و بکران (۲۱) مسیر طول را ۵۰

(۱۶) محمد نجیب بکران ، جهان نامه ، بکوشش دکتر محمد امین ربیاحی ، ابن سینا ، ۱۳۴۲ صفحه ۸۱

(۱۷) در جهان نامه همچنین آمده است :

" از بناهای عظیم نیز باب الابواب است . و آن شهر در بند خزر را گویند که یک جانب دو کوه است . که آنرا جبال قبق گویند ، و دیگر بحیره آسکون و دو دیوار باره این شهر از کوه در آمده است و بدریا در شده . و این دیوارها از سنگ است و گویند آنچه در دریاست از زیر میکذاخته اند و فرو میریخته تا با سطح آب برابر شده است ، آنگاه بسنگ بر آورده اند و این دو دیوار چنانکه بدریا در می شود تنگ تر می شود ، و بهم نزدیک تر می آید تا بعد میان ایشان باندکی باز آید و کسی که از جانبی فرا رسد بمیان این دو دیوار در آید و می آید تا بنزدیکی میان بازار و بر دو طرف این دو دیوار زنجیری بسته اند از این دیوار تا بدان بجهت این تا کشی باجاست و علم ایشان در آید و بیرون شود " صفحه ۸۲

(۱۸) رابینو ، مازندران و استرآباد ، ترجمه وحید مازندرانی ، بنگاه ترجمه و نشر کتاب ، ۱۳۴۳

صفحه ۲۳۱

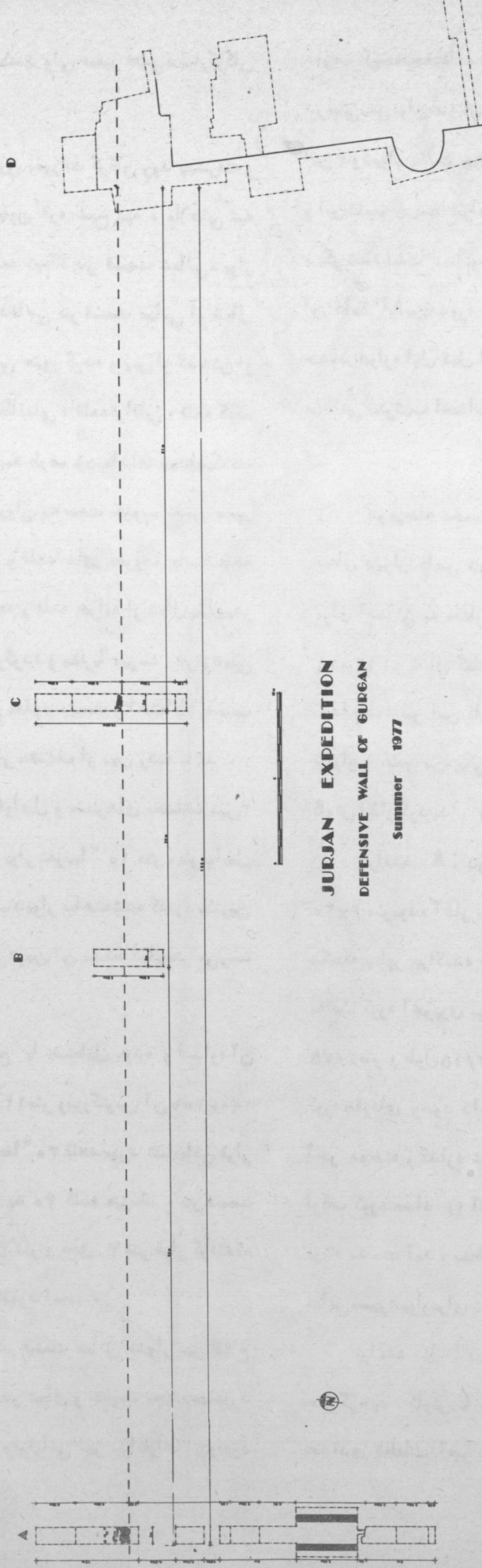
(۱۹) ملا شیخ علی کیلانی ، تاریخ مازندران ، تصحیح دکتر منوچهر ستوده ، انتشارات بنیاد

فرهنگ ایران صفحه ۳۲

(۲۱) بکران ، صفحه ۸۲

(۲۰) مستوفی ، صفحه ۱۹۵

نقشه شماره ۲ - قسمتی از دیوار دفاعی محل کاوشهای هیات

JURJAN EXPEDITION
DEFENSIVE WALL OF GURGAN
Summer 1977

فرسنگ (۳۰۰ کیلومتر) ذکر میکنند ولی مسیر فعلی دیوارگرگان حدود ۱۵۵ کیلومتر می باشد .

مسیر دیوار ، از طرف شرق بموزات گرگان رود پیشرفته و از محوطه های باستانی مهمی چون قره شیخ تپه ، ملاعلی تپه آبادان تپه ، ملک تپه ، قره محمد تپه که در قسمت شمالی دیوار واقع شده اند میگردد . دیوار دفاعی در قسمت میانی از شمال شهر جرجان یا گنبد قابوس فعلی عبور کرده و پس از گذشتن از نقاط باستانی مهم چون قلعه سلطانعلی ، قلعه قزاقلی ، قلعه کوک یاس تپه و خرابه های بی بی شروان به طرف غرب ادامه پیدا میکند . دیوار دفاعی از محوطه بی بی شروان به سمت جنوب تغییر مسیر داده و پس از گذشتن از اتلال و قلعه های معروف مانند قلعه قارنیارق ، قزل قلعه ، آلتین قلعه و قلعه خرابه از شمال پهلویبدژ گذشته و از شمال گومیشان عبور کرده و بدریا میرسد . در نزدیکی دریای خزر مسیر دیوار بدرستی معلوم نیست و احتمالاً به سبب تغییرات آب سطح دریا در ادوار مختلف از بین رفته باشد .

در حال حاضر دیوار در فواصل و مسیرهای مختلف بین ۲ الی ۵ متر ارتفاع دارد . عرض دیوار تقریباً ۱۰ متر و در فواصل مختلف قلعه هایی درست جنوب دیوار ساخته شده که نزدیکترین فاصله قلعه ها ۵۰ متر و طولانی ترین آن به ده کیلومتر می رسد (تصاویر ۳-۶ و پلان ۱-۹) .

شکل قلعه ها عموماً " مربع یا مستطیل بوده و اندازه آن متفاوت که کوچکترین آن ۱۲۰×۱۲۰ متر و بزرگترین آن ۲۸۰×۲۰۰ متر می باشد . تازمان بررسی جمعا " ۳۰ قلعه مورد شناسائی قرار گرفته ولی احتمالاً تعداد آن به ۴۰ قلعه میرسد . در قسمت شمالی دیوار خندقی بعرض ۳۰ متر و عمق ۳ متر قرار گرفته که بیشتر در قسمت میانی دیوار مشهود است .

لازم بیاد آوری است که در قسمت میانی دیوار بین قلاع ۲۰ الی ۳۰ آثار دو دیوار دیگر در شمال و جنوب به چشم میخورد و محوطه های باستانی پر اهمیت و فراوانی نیز در اطراف آن وجود

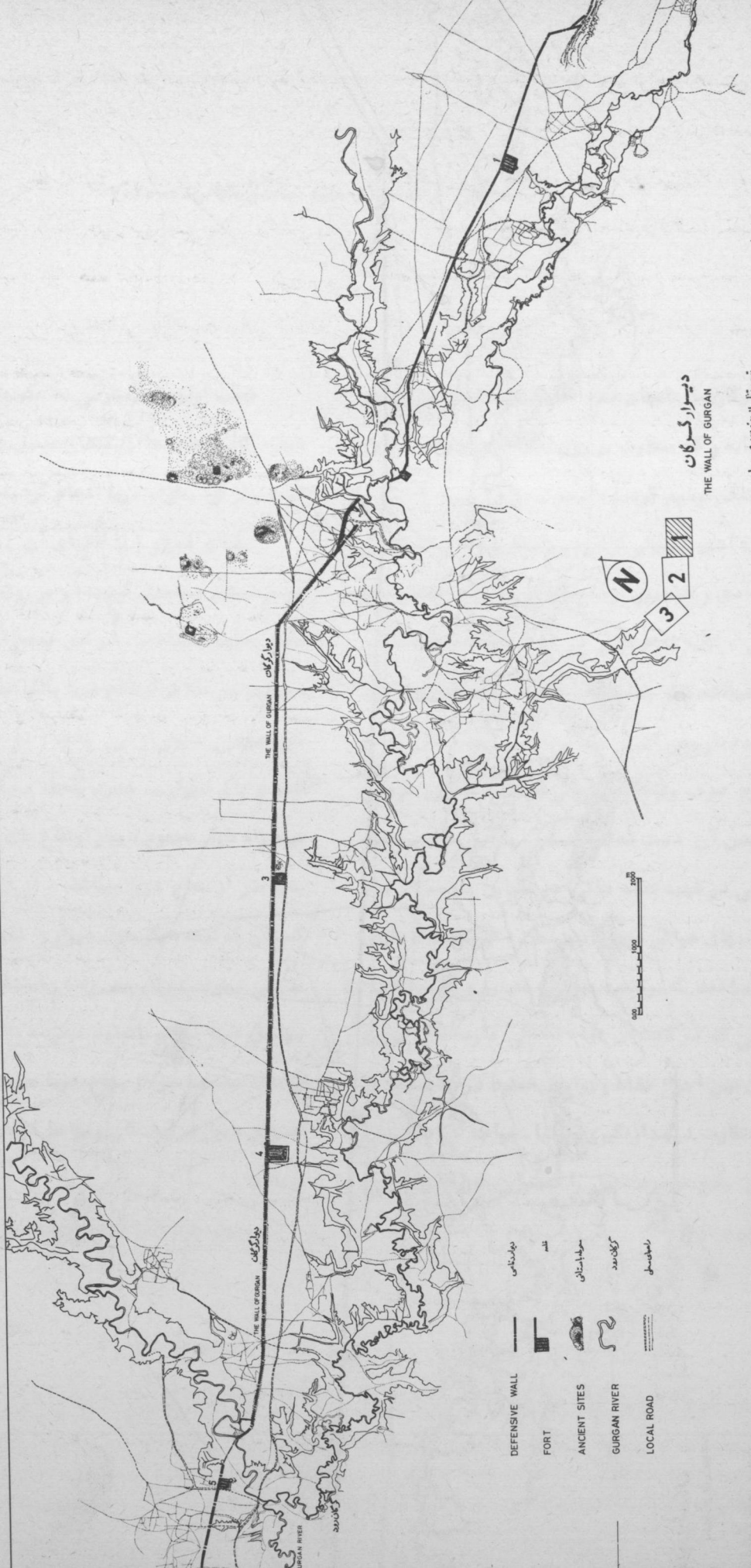
دارد . گرچه تحقیقات هیات در مراحل نخستین بوده و اظهار نظر درستی نمی توان درباره دو دیوار دیگر ارائه نمود ولی احتمالاً این دو دیوار بعلت خشکی و باکم آبی گرگان رود تغییر مسیر داده و این تغییر جهت در ادوار مختلف باعث ایجاد دو دیوار انحرافی دیگر شده است . باتوجه به اهمیت محوطه های باستانی اطراف آن شاید اولین دوره بنیان آن به قبل از عهد اشکانیان و یا حدود هزاره اول قبل از میلاد برسد . البته در دوره اشکانی و ساسانی بترتیب احداث و تعمیر شده است .

بررسی و کاوش دیوار دفاعی گرگان

در مرحله نخست هیات به بررسی هوایی ، زمینی و جمع آوری سفال دیوار دفاعی در سال ۱۳۵۵ و ۱۳۵۶ اقدام و به دنبال آن برای آشنائی به معماری آن در مسیر دیوار دفاعی بین قلعه های ۱۱-۱۳ در شمال گنبد قابوس در دهی بنام جهان آباد به کاوش پرداخت . در این کاوش ۸ ترانسه A . H در فواصل مختلف دیوار و همچنین یکی از قلعه های متصل بدیوار باز و عملیات کاوش آغاز گردید . (تصاویر ۷-۸ و نقشه شماره ۲) .

ترانسه A : در این ترانسه که اندازه آن بطول و عرض ۶×۲۰ متر بوده آغاز بکار گردید و در عمق یک متری قطعات آجر شکسته بطور پراکنده بدست آمد . با ادامه کاوش بطرف جنوب به یک کوره آجرپزی برخورد گردید . فرم کوره ، مستطیل بعرض ۲/۷۵ متر و طول ۷/۱۵ متر و عمق ۲ متر بوده و در قسمت جنوب کوره حفراهی وجود داشت که احتمالاً " آتشدان کوره بوده و قطعات آجر سوخته و گدازه شده نیز در اطراف آن پراکنده شده بود . از کف کوره تعداد ۱۶ آجر کامل که ابعاد آن ۴۰×۴۰×۱۰ سانتیمتر بوده بدست آمد . بنظر میرسد تعداد زیادی از این کوره ها در تمامی مسیر دیوار برای تهیه آجر وجود داشته است (تصاویر ۷-۹)

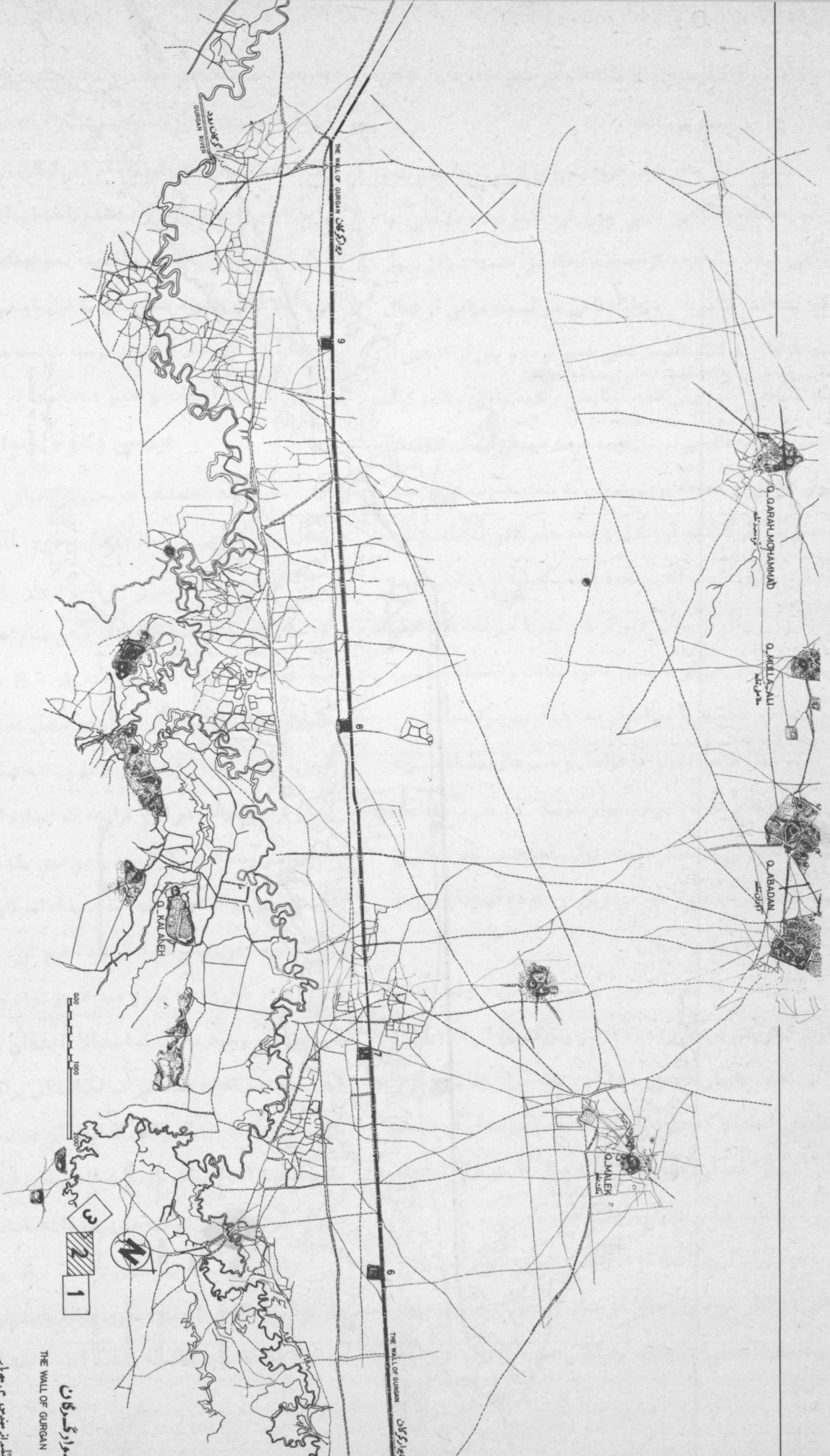
ترانسه B : در ۶۸ متری ترانسه A ترانسه دوم (B) حفر گردید . کاوش تا عمق ۲ متری ادامه یافت ولی متأسفانه فقط تعدادی قطعات آجر شکسته بدست آمد . احتمالاً " این قسمت

- DEFENSIVE WALL
- FORT
- ANCIENT SITES
- GURGAN RIVER
- LOCAL ROAD
- دیارستانی
- کلبه
- سویلهستانی
- کلابود
- دیارستانی

دیوار گورگان
THE WALL OF GURGAN

شهر و قلع از عهدت ۴۰۰ هزار
PLAN BY M. NEHRBAH MAY 1962

پلان دیوار گرجان
THE WALL OF GURGAN

بعلت اولویت دسترسی به عکسهای هوایی بخش شرقی، کار شماره گزاری قلعه‌ها (بناهای متصل بدیوار) از طرف شرق به غرب و از کوه بطرف دریا انجام گردیده است .

ابتدای دیوار (یا انتهای آن) که در مشرق گنبد قابوس در کوهستان مستحیل گردیده و بر روی نقشه ترسیم شده، بطور دقیق معلوم نمیباشد . در این موضع ارتفاع پای دیوار به حدود دویست متر بالاتر از سطح دریا بالغ میگردد . در فاصله یکسوم طول مجموع دیوار از این نقطه (در حوالی دهکده چکر عطا) ارتفاع پای دیوار به حدود پنجاه متر از سطح دریا میرسد . در نیمه راه طول مجموع دیوار ارتفاع پای دیوار در حدود بیست و پنج متر از سطح دریا میباشد . از این نقطه تا حوالی شمالی کمیشان که نیمه دیگر طول دیوار را شامل میشود . دیوار با شیب ملایمی بطرف دریا پیش رفته و امتداد آن در اراضی کشاورزی سواحل دریا محو و نامعلوم میگردد . ارتفاع پای دیوار در انتها نزدیک به ۶- متر از سطح دریا میرسد . باین ترتیب ابتدا و انتهای دیوار در کوهستان و سواحل دریای مازندران گنگ و نامعلوم میباشد .

دیوار کرگان از مجموعه بناهایی تشکیل شده که از کوه تا

دیوار کرگان با نامهای سد اسکندر و سد انوشیروان در مسیرهای متشابه و گاه متفاوت بر روی نقشه های جغرافیائی در مقیاسهای مختلف ترسیم گردیده است .

با توجه به اهمیت دیوار کرگان در رابطه با اوضاع جغرافیائی تاریخی، اقتصادی و همچنین اوضاع سیاسی خاص منطقه در مقاطع مختلف زمانی، تهیه نقشه‌هایی در زمینه محوطه‌های باستانی امری ضروری میباشد. هر چند که در عاقبت نقشه برداری از طول مسیر این پدیده تاریخی امری اجتناب ناپذیر است. لکن انجام این کار مستلزم صرف وقت و امکاناتی است که تاکنون فرصتی برای عملی شدن آن دست نداده است. با این حال بر حسب ضرورت کوششی در تهیه نقشه‌هایی در مقیاس ۱:۲۰۰۰۰۰ با استفاده از عکسهای هوایی بعمل آمده است. این نقشه‌ها دارای دقتی نسبی میباشد که بر حسب مورد به مقیاس و دقت متفاوت عکسهای هوایی که در دسترس بوده بستگی دارد. از این رو درباره فواصل بین اجزاء نقشه و زوایای خطوط در نقاط مختلف با تقریبهای متفاوت در اندازه‌گیری جزئیات مواجه خواهیم بود. برای مثال طول وضع موجود دیوار را نمیتوان بطور دقیق از روی نقشه اندازه گیری کرد.

دریا بموازات کرگان رود و در فاصله کمی از سواحل شمالی رودخانه امتداد یافته است. این دیوار اراضی مجاور را به دو قسمت شمالی و جنوبی تقسیم مینماید. بخش شمالی خارج از دیوار و بخش جنوبی قسمت داخلی را تشکیل میدهد. در بخش جنوبی دیوار و متصل به آن بقایای بناهایی بشکل قلعه احداث شده که بطور متوسط فاصله بین قلعه‌ها چهار کیلومتر میباشد. از قراین چنین بر میآید که تعدادی از قلعه‌ها برای استفاده‌های کشاورزی و احداث بنا بر روی آن محو و نامعلوم گردیده‌اند. علاوه بر این قلعه‌های متصل به دیوار محوطه‌های باستانی بصورت مجتمع و پراکنده در بخش جنوبی دیوار بویژه در حاشیه رودخانه شکل گرفته‌اند. اما خارج از دیوار و گاه در نزدیکی آن در بخش شمالی نیز محوطه‌های وسیع باستانی وجود دارند.

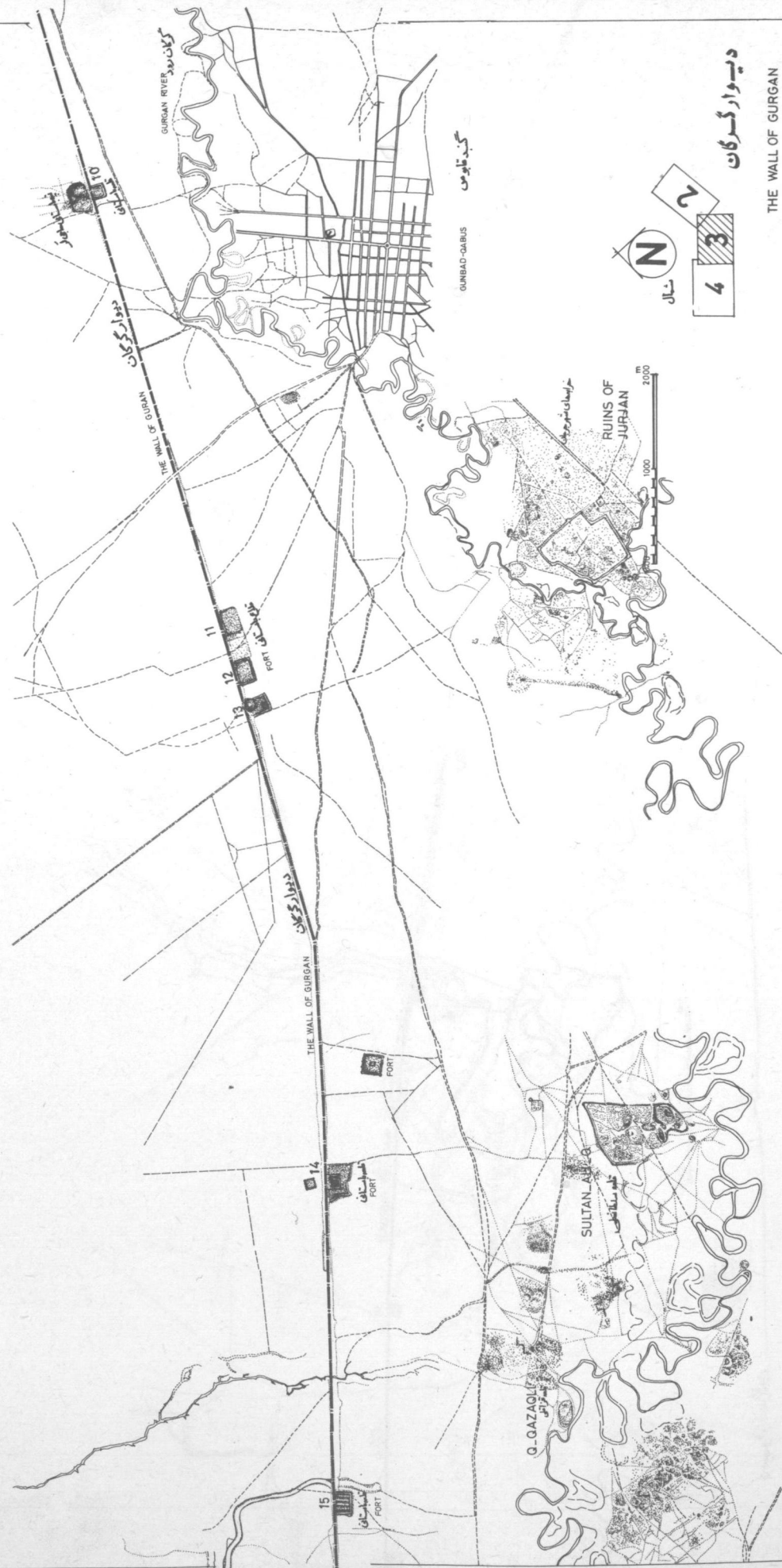
از محوطه شماره ۲۴ بطرف غرب (دریا) فاصله بین رودخانه

کرگان و دیوار بتدریج رو با افزایش میگذارد تا جائیکه فاصله رودخانه تا قلعه شماره ۳۰ به بیش از پانزده کیلومتر بالغ میگردد. در همین نقطه مسیر یک رودخانه در نزدیکی امتداد دیوار و هماهنگ با آن وجود دارد که با احتمال زیاد در زمان استفاده از دیوار در آن آب جریان داشته است. طی سالیان متمادی عمر دیوار بتدریج تغییراتی در مسیر رودخانه صورت پذیرفته و گاه موجب انهدام بخشی از دیوار گردیده. و در این رابطه مسیر دیوار نیز هماهنگ با مسیر رودخانه تغییر نموده است. بجز مسیر یکی در نقشه حاضر مشخص شده مسیرهای دیگری نیز بردیوار متحمل است که در این مرحله بررسی از نمایش آنها در نقشه پرهیز شده و تعیین مسیر و تغییرات آن در زمانهای مختلف به بررسی‌های بیشتری در منطقه موکول میگردد.

پوزش و تصحیح

در صفحه ۱۶۰ همین شماره زیر عنوان تعمیرات نقاشی نام نویسنده آقای مهدی آقاجانی چاپ شده

که صحیح آن آقای حسین آقاجانی است.

دیوار گرجان

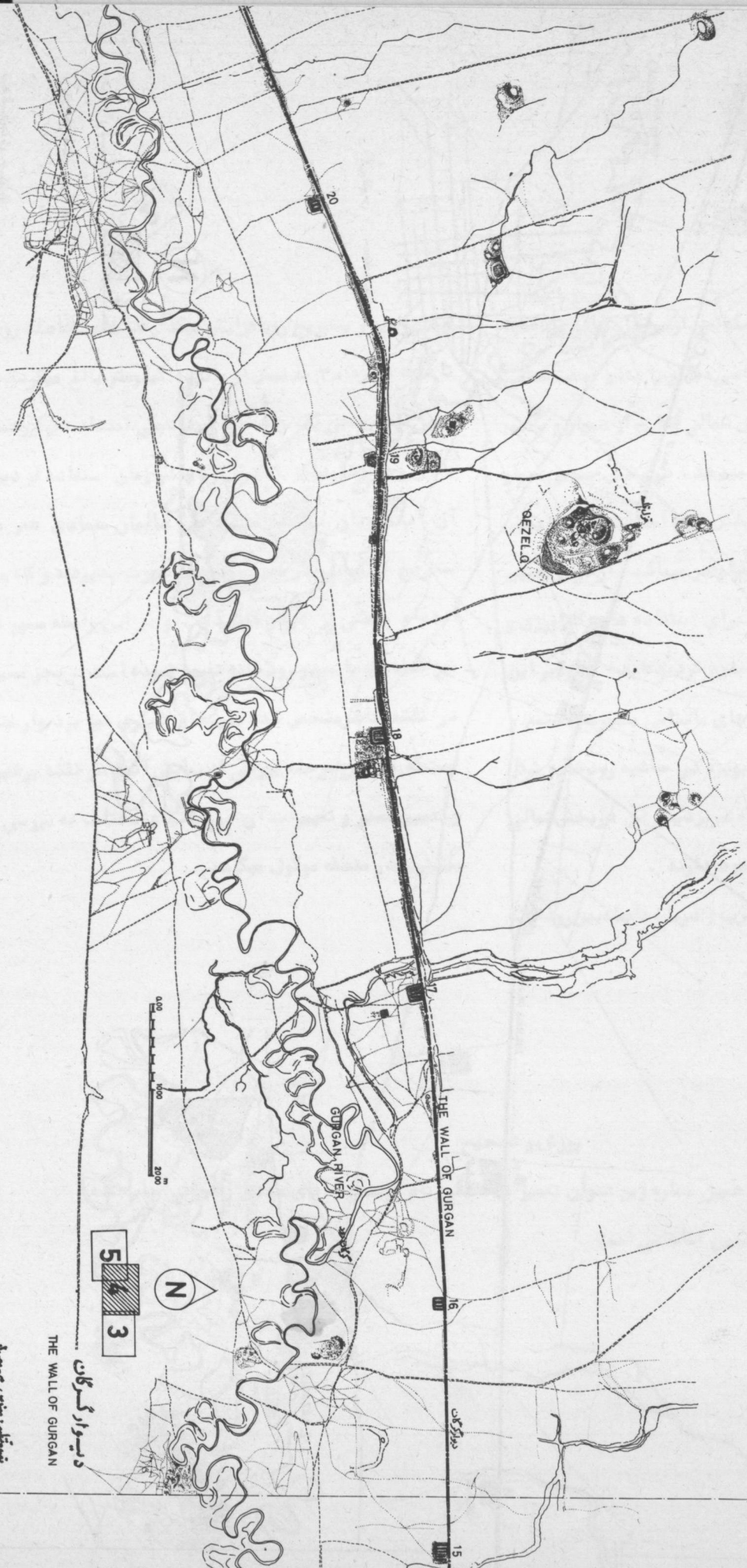
THE WALL OF GURGAN

نویسندگان: م. مهریار
PLAN BY MAHEHRYAR

شمال

N

4 3

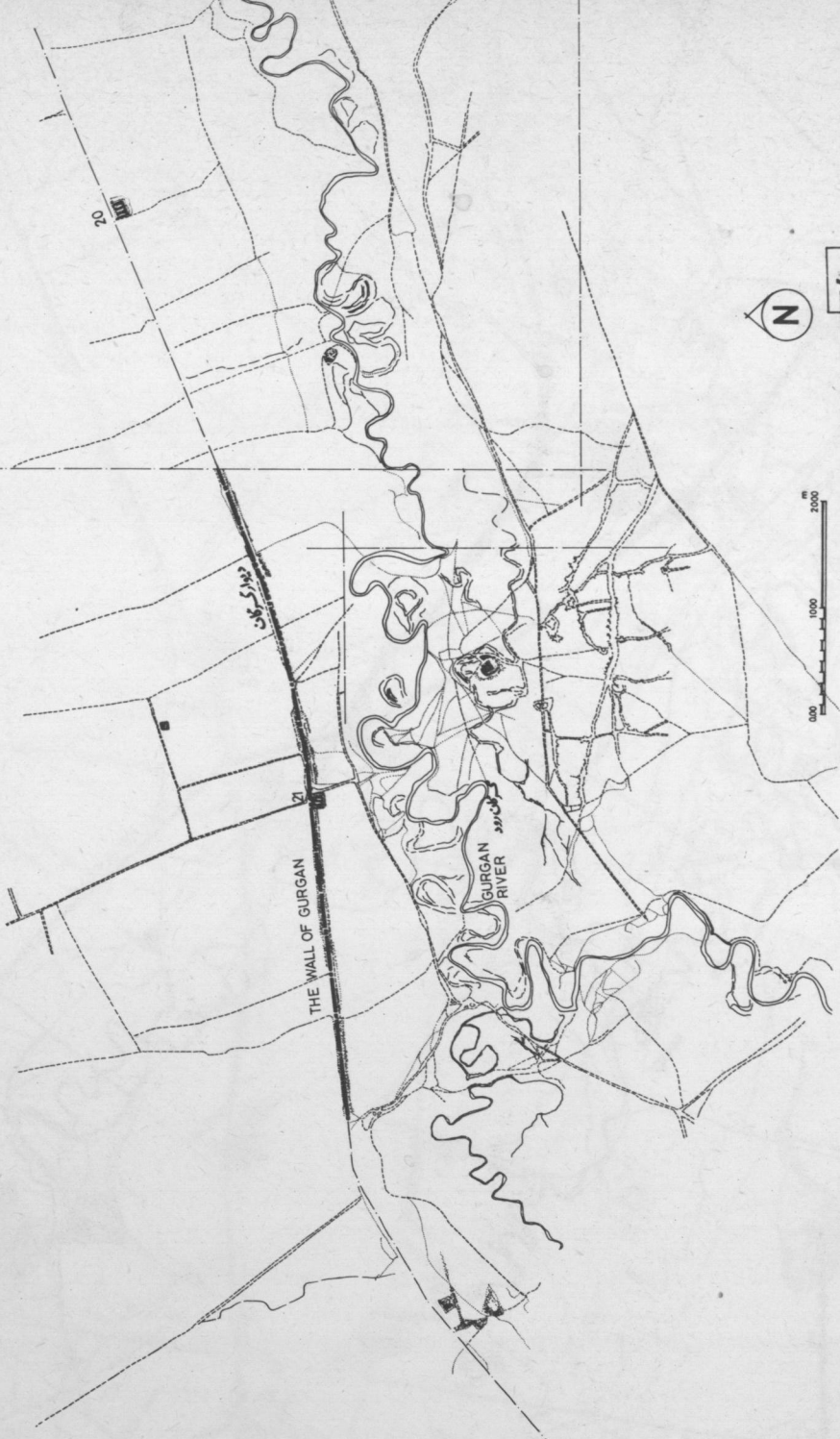
5
4
3

دیوار گرجان

THE WALL OF GURGAN

نویسنده: ایلینا س. س. س. س.
PLAN BY ALBERTINA
1960

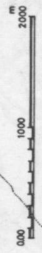
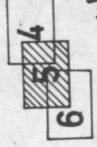

دیوار گرجان

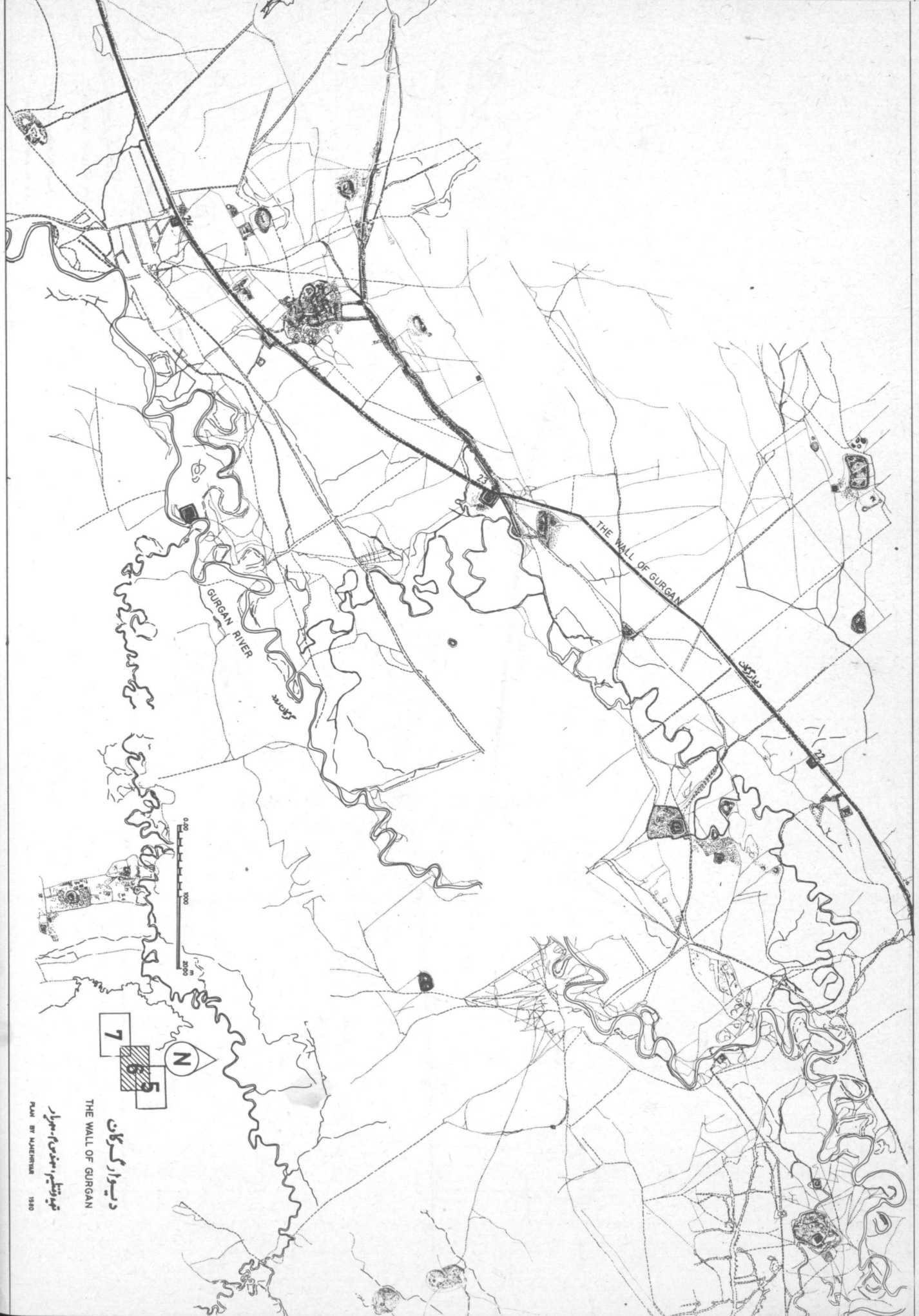
THE WALL OF GURGAN

نقشه و تقسیم، مهندس آ. مهریار

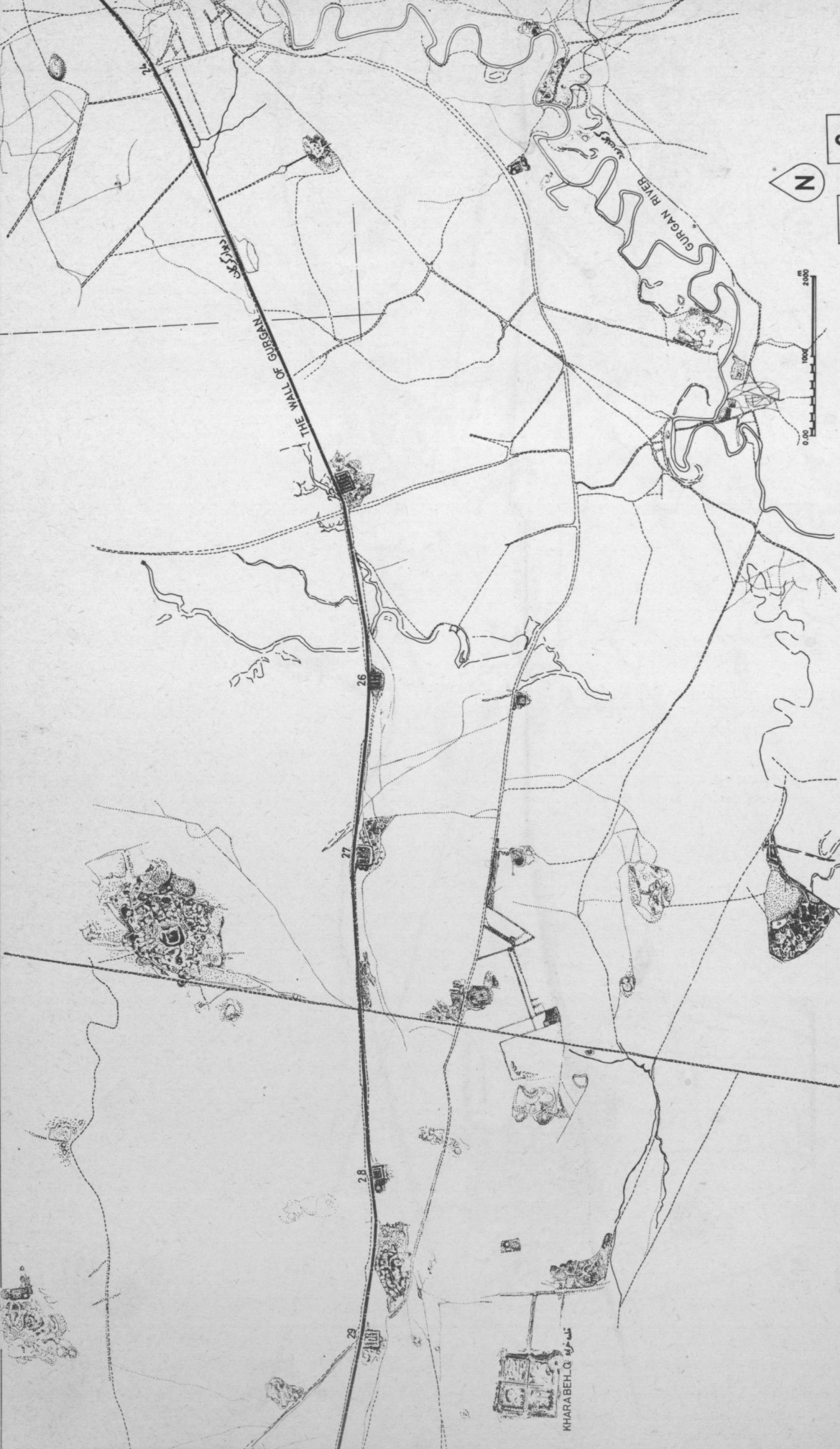
PLAN BY: ALMEHRVAR 1981

دیوار گرجان
 THE WALL OF GURGAN
 نقشه و تقسیمات مختلفه دیوار
 PLAN BY MAHERWAN 1930

دیوار گرجان

THE WALL OF GURGAN

تجدید تکمیل و نقشه م. بهرگار
PLAN BY MAHERRYAN 1980

6
7
8

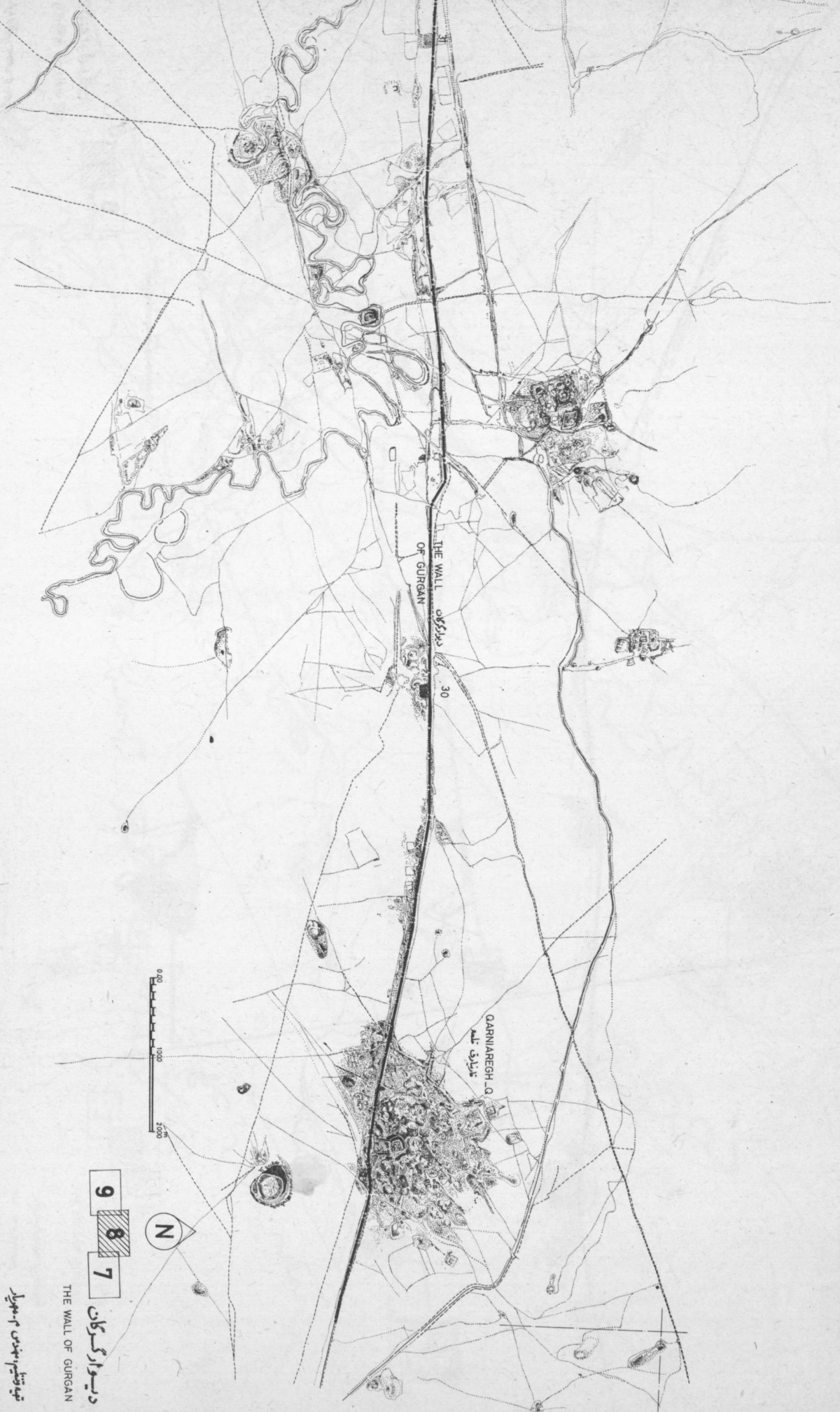

KHARABEH Q.
29

26

27

28

THE WALL
OF GURGAN

30

QARNIAREGH Q.
قارناریه قلعه

0 1000 2000
m

N

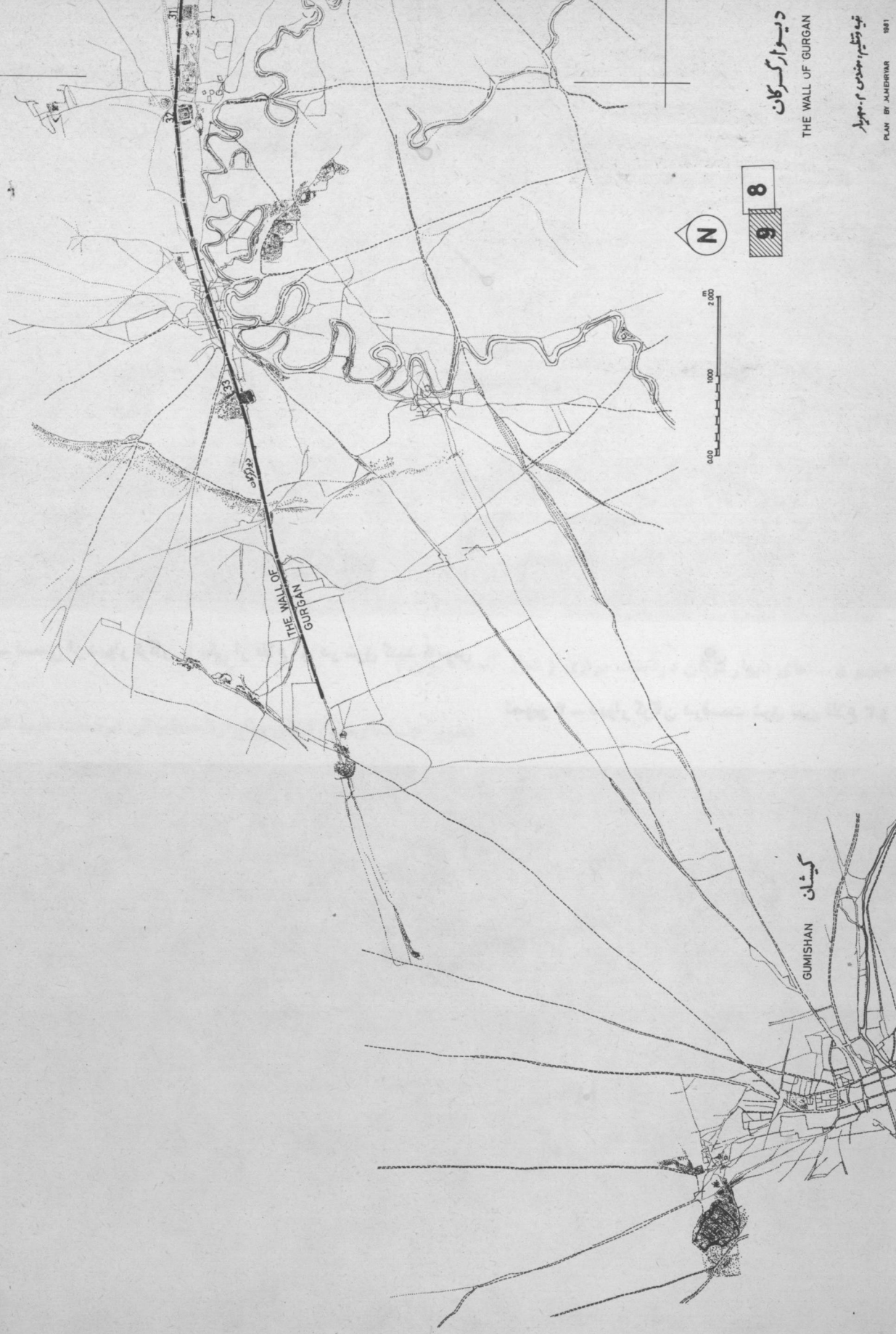
- 9
- 8
- 7

THE WALL OF GURGAN

دیوار گورگان

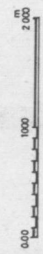
پلان دیوار گورگان

PLAN BY AMERHVAR 1980

دیوار گورگان
THE WALL OF GURGAN

تپه نقشه مندلی ۲۰۰ م. م. م.
PLAN BY J. HERIART 1951

گیشان
GUMISHAN

تصویر ۳ - قسمتی از دیوار کرگان با یکی از قلاع آن در شرق گنبد قابوس

تصویر ۴ - دیوار کرگان در قسمت شرق بین قلاع ۳ و ۴

تصویر ۵ - نمای دیوار گرگان در قسمت مرکزی (شمال گنبد قابوس)

تصویر ۶ - نمای دیوار گرگان و یکی از قلعه‌های آن در قسمت غرب گنبد قابوس

تصویر ۷ - محل کاوش هیات در روی دیوار و قلعه شماره ۱۲

تصویر ۸ - دیوار دفاعی و قلاع ۱۲ و ۱۳

تصویر ۹- کوره آجر پزی ، ترانسه A

مانند سایر قسمتها برای بدست آوردن اجر آن مورد کاوش غیر مجاز واقع گردیده است .

ترانسه C : در ۳۰ متری شرق ترانسه B ترانسه C با طول و عرض ۱۴×۲ متر آغاز به کاوش گردید . در عمق یک متری این ترانسه دوردیف اجر با اندازه های ۱۰×۴۰×۴۰ سانتیمتر بدست آمد که در لابلای آن قطعات آجر شکسته نیز بکار برده شده و چنین بنظر میرسد که در احداث دیوار از قطعات آجر شکسته نیز استفاده شده است (نقشه شماره ۳) .

ترانسه D : در این ترانسه که دارای ۱۳ متر طول و ۹ متر عرض بوده ، پس از کاوش در عمق ۱ متری قسمتی از دیوار که وضعیت بهتری داشت بدست آمده عرض دیوار ده متر و نحوه آجرچینی دیوار نیز در این قسمت بسیار جالب توجه بوده باین ترتیب که در ساختمان دیوار از یک ردیف آجر عمودی در پائین و دو ردیف آجر عمودی روی آن استفاده کردند . اندازه آجر نیز مانند ترانسه های قبلی ۱۰×۴۰×۴۰ سانتیمتر بوده است . (تصاویر ۱۰-۱۱-۱۲ و نقشه شماره ۴) .

نحوه معماری و آجرچینی این ترانسه قابل مقایسه با بناهای دیگر عصر اشکانی مانند کاخ آشور می باشد . کاوش در قسمت شمال دیوار که احتمال میرفت خندق قلعه باشد ادامه ولی مشاهده گردید که در این قسمت دیوار فاقد خندق بوده و در عوض به یک قبر که اسکلت آن وضع سالمی نداشت برخورد گردید . وضعیت تدفین اشکلت رو بجنوب غربی بوده و در بالای اسکلت ۴ ظرف سفالی خاکستری قرار داشت . نحوه تدفین و فرم قبر با سفال بدست آمده شباهت زیادی به آرامگاههای که توسط پروفسور فوکاهی Fukai در حلیمه جان کیلان بدست آمده دارد . (تصاویر ۱۳-۱۴ و نقشه ۵) .

کاوش در قلعه شماره ۱۲ دیوار دفاعی

همانطور که یادآوری گردید حدود ۴۰ قلعه در جنوب دیوار دفاعی در فواصل معین ساخته شده است . برای آشنائی بنحوه

معماری قلعهها و همچنین ارتباط دیوار با قلعه ۴ ترانسه در روی دیوار و داخل قلعه حفر گردید و بناهای E.F.G.H نامگذاری شد (نقشه شماره ۷ و ۶) .

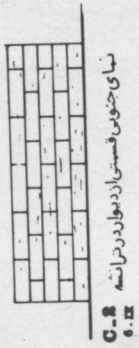
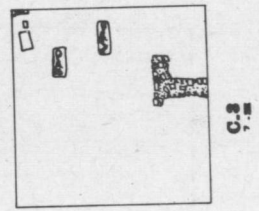
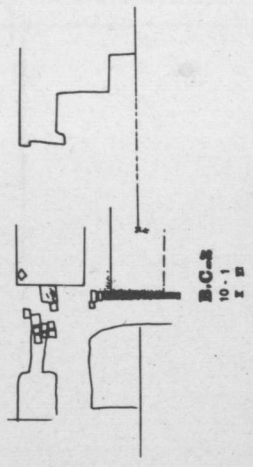
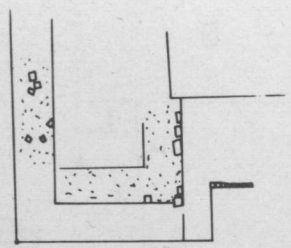
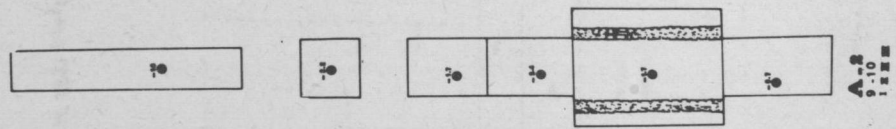
ترانسه E : این ترانسه در حد فاصل دیوار دفاعی و دیوار قلعه قرار داشته و عملیات کاوش تا فاصله ۳۶ متری دیوار ادامه یافت . در نتیجه بررسی معلوم گردید که دیوار قلعه برخلاف سایر قسمتها که از آجر بوده با خشت هایی بابعاد ۱۰×۵×۵ سانتیمتر بنا گردیده است . در فاصله ۲۶ متری آن یک برج نیمه دایره ای قرار گرفته که ارتفاع آن به ۳/۷ متر میرسیده است . کاوش داخل قلعه منجر به اطاق های متعددی گردید که احتمالا در دوره های پارتی و ساسانی مورد سکونت بوده است . اطاق های مکشوفه وضعیت مغشوشی داشته و بنظر میرسد در اثر جنگ به ویرانی کشیده شده باشد . طرز قرار گرفتن ، اشیاء موجود آن مانند خمره های بزرگ ، سفال وضعیت ساختمان همگی نمایانگر و موید آنست که به احتمال زیاد اغلب ساختمانهای داخل قلعه در اثر جنگ از بین رفته باشد (تصاویر ۱۵-۱۶) .

ترانسه F : در این ترانسه دو اطاق که به اطاق A و B نامگذاری شد کشف گردید . اندازه اطاق A ۳/۳۵×۵/۵ متر و اطاق B ۷/۳۸×۸/۹۰ متر بوده است . هر دو اطاق با خشت هایی که عموماً ۱۰×۳۹×۳۹ سانتیمتر ۸×۴۰×۴۰ سانتیمتر و ۱۱×۴۰×۴۰ سانتیمتر بوده ساخته شده است . ضمن کاوش در این اطاقها مقدار زیادی سفالینه های خاکستری رنگ که عموماً متعلق به عصر اشکانی بوده بدست آمد .

ترانسه G : ترانسه G در وسط قلعه با اندازه ۵×۵ متر حفر گردید . در این کارگاه در عمق ۲/۸۰ متری سه اسکلت در فاصله ۷۰ سانتیمتری یکدیگر کشف گردید . وضعیت اسکلتها که بطرف شرق دفن گردیده متلاشی بوده و اشیائی با آن همراه نبوده است (تصاویر ۱۷-۱۸) .

ترانسه H : این ترانسه با طول و عرض ۶×۲ متر در

مقیاس ۱:۱۰۰

نمای جنوبی قسمتی از دیوار در اوانچه

JORDAN EXPEDITION
DEFENSIVE WALL OF GORGAN

NUMBER 1977.20

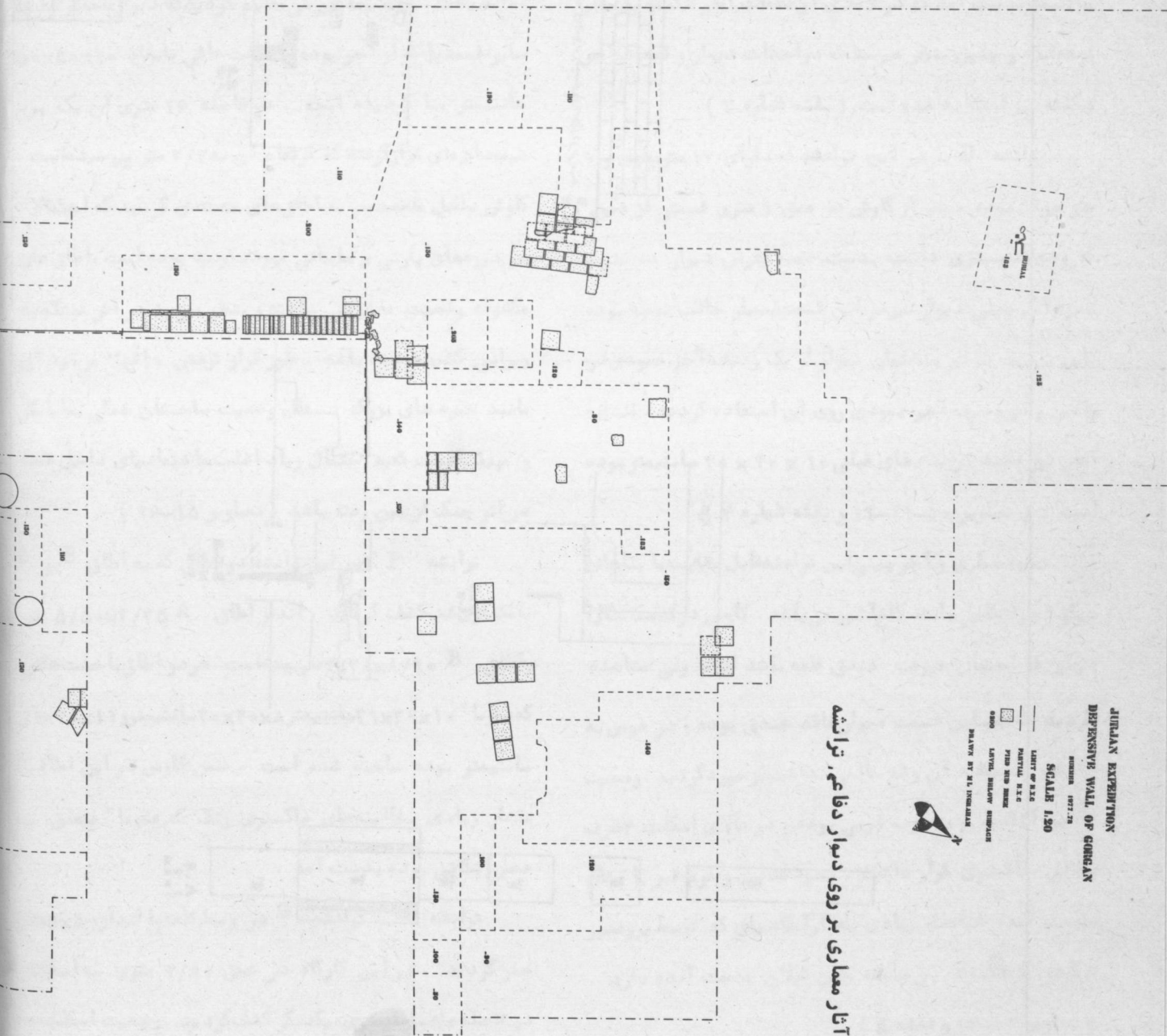
SCALE 1:50

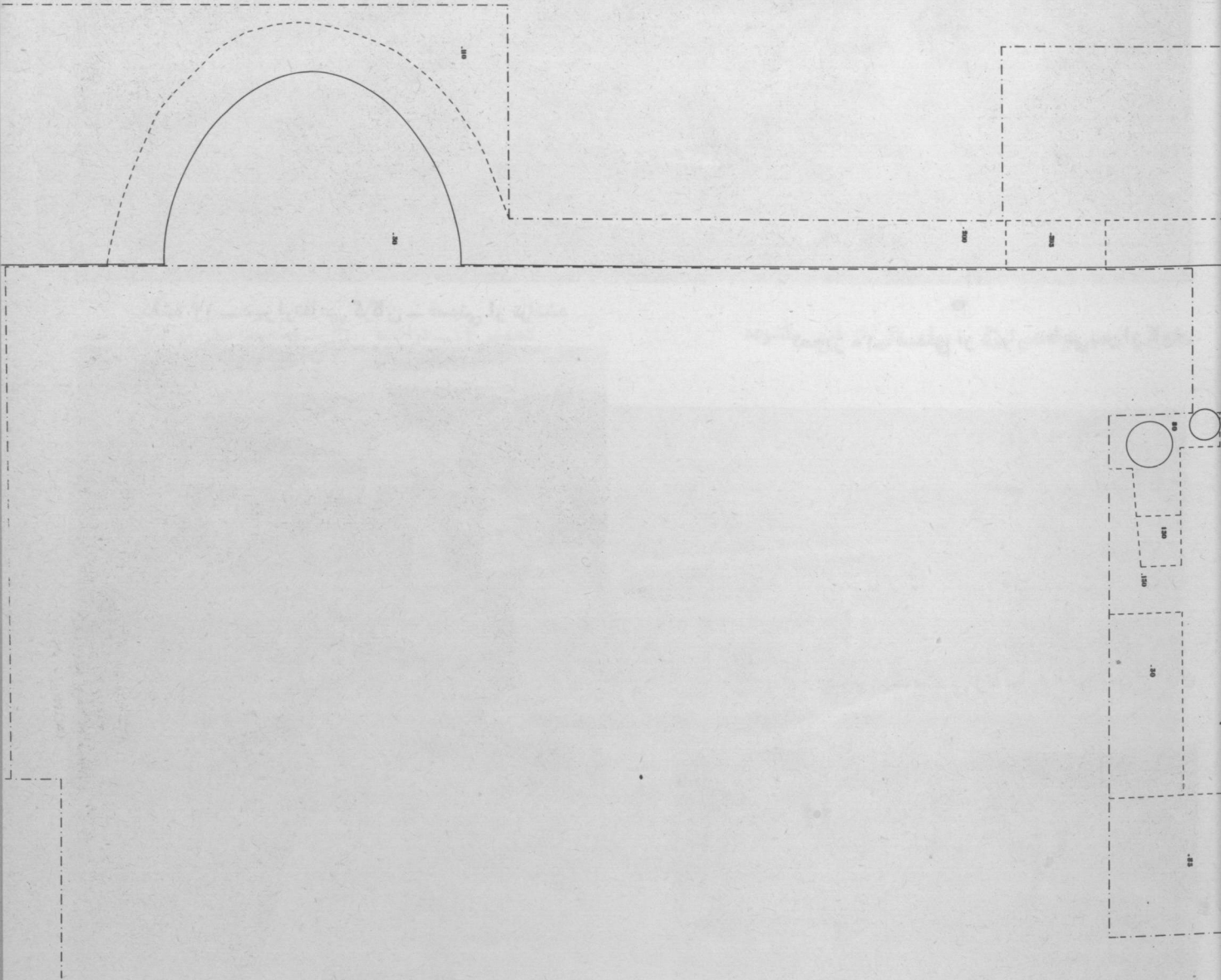
- LIGHT BRICK
- - - PARTIAL BRICK
- ▣ FINE MUD BRICK
- LENTIL MUDWALL SURROUND

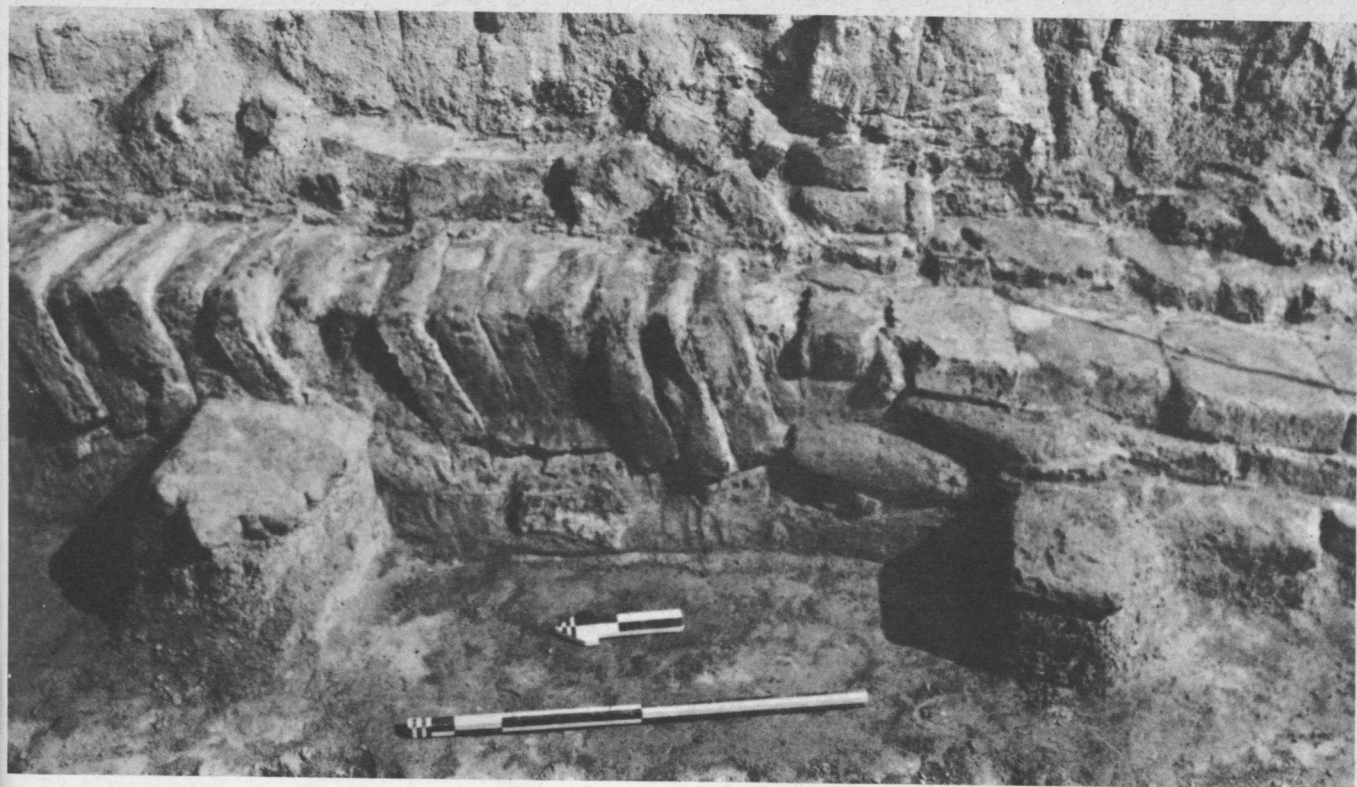
DRAWN BY M. H. THOMAS

نقشه شماره ۴ - آثار معماری بر روی دیوار دفاعی، تراشیده

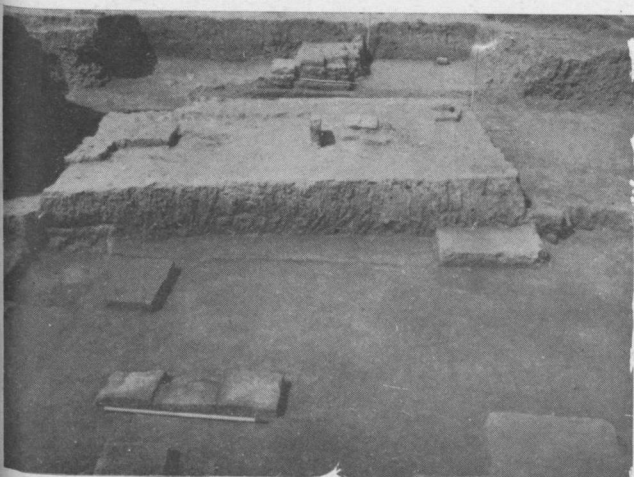

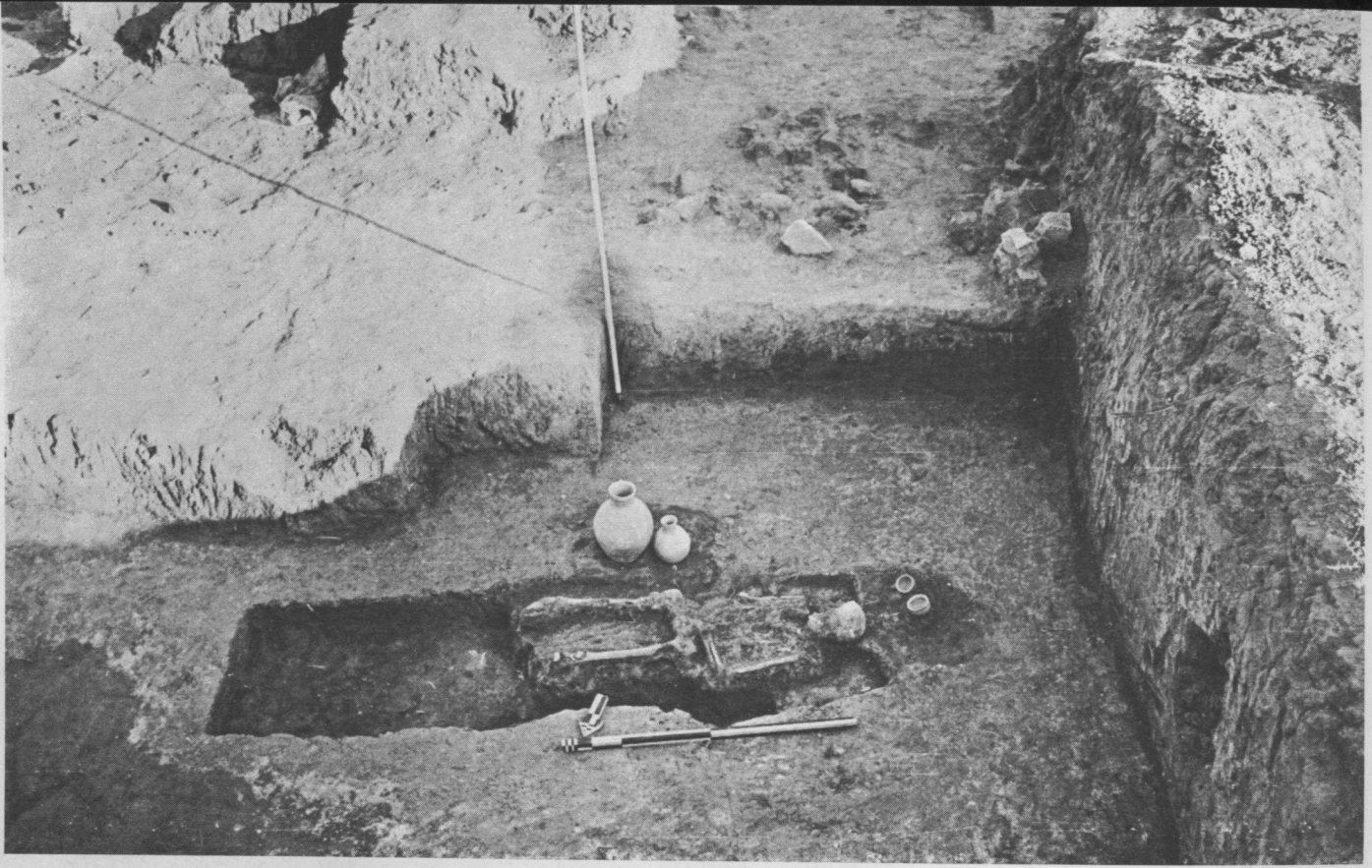
تصویر ۱۰ - قسمتی از دیوار دفاعی پس از کاوش

نقشه ۱۲ - دیر ارتفاعی گرگان - قسمتی از ترانسه

تصویر ۱۱ - قسمتی از دیوار دفاعی پس از کاوش

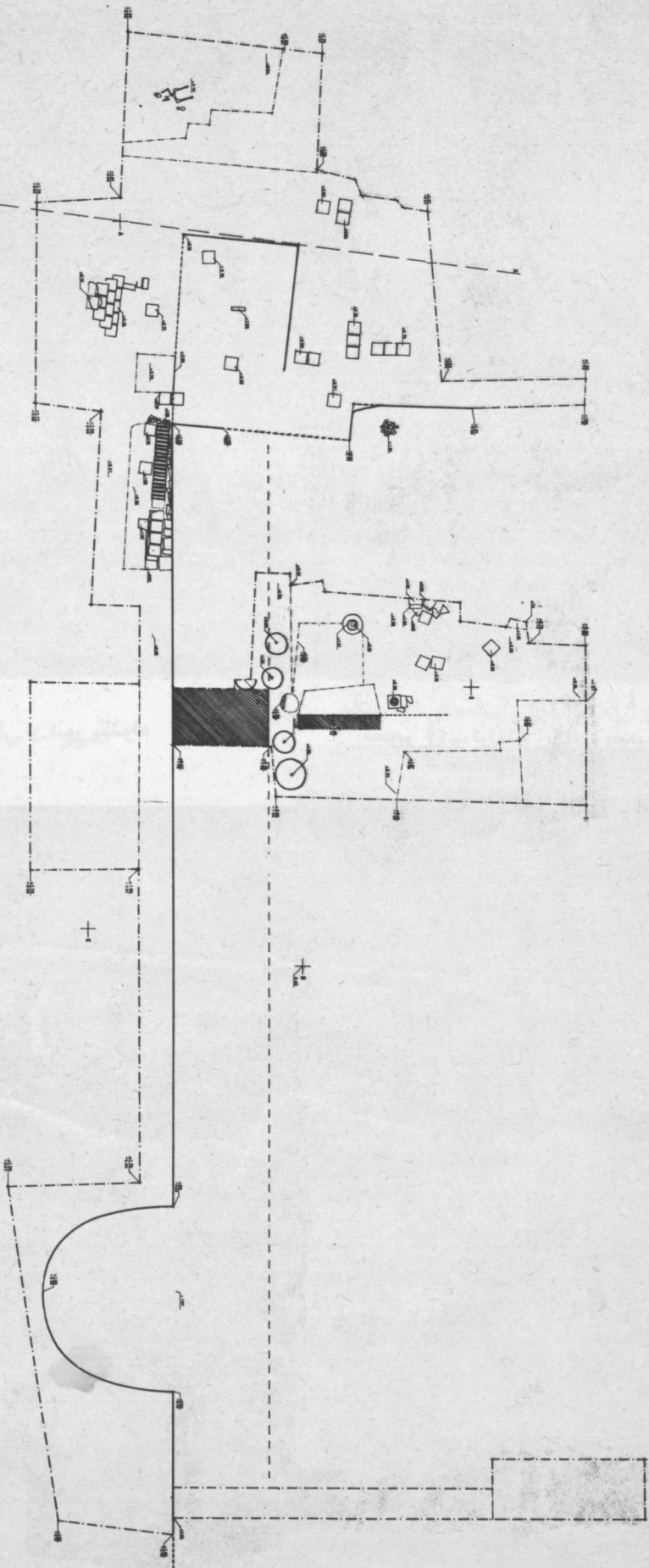

تصویر ۱۴- ترانسه D - وضعیت یکی از قبور مکشوفه

تصویر ۱۳- ترانسه D - نمای یکی از قبور مکشوفه

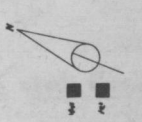
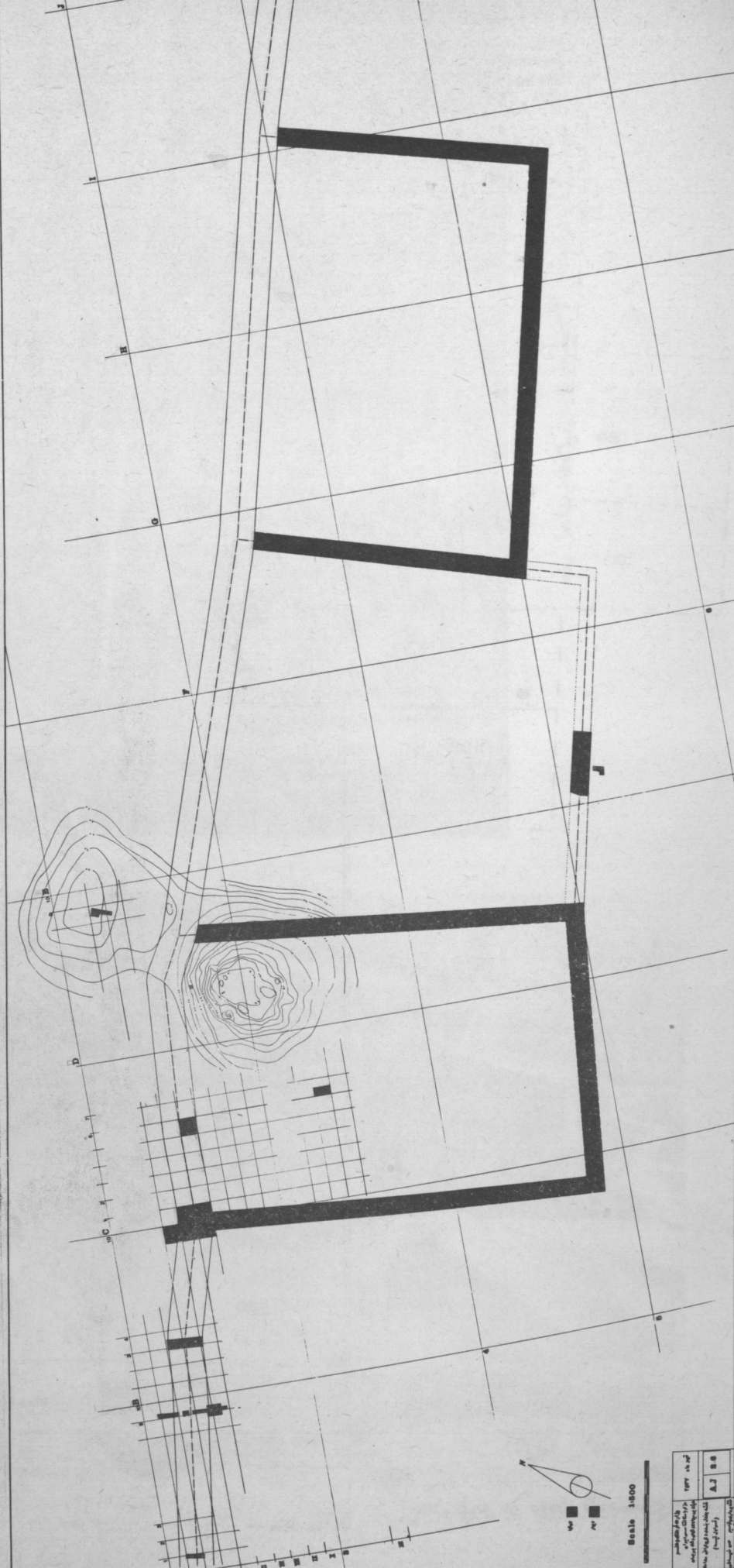

نقشه شماره ۵ - قسمتی از دیوار پهن از کاوش

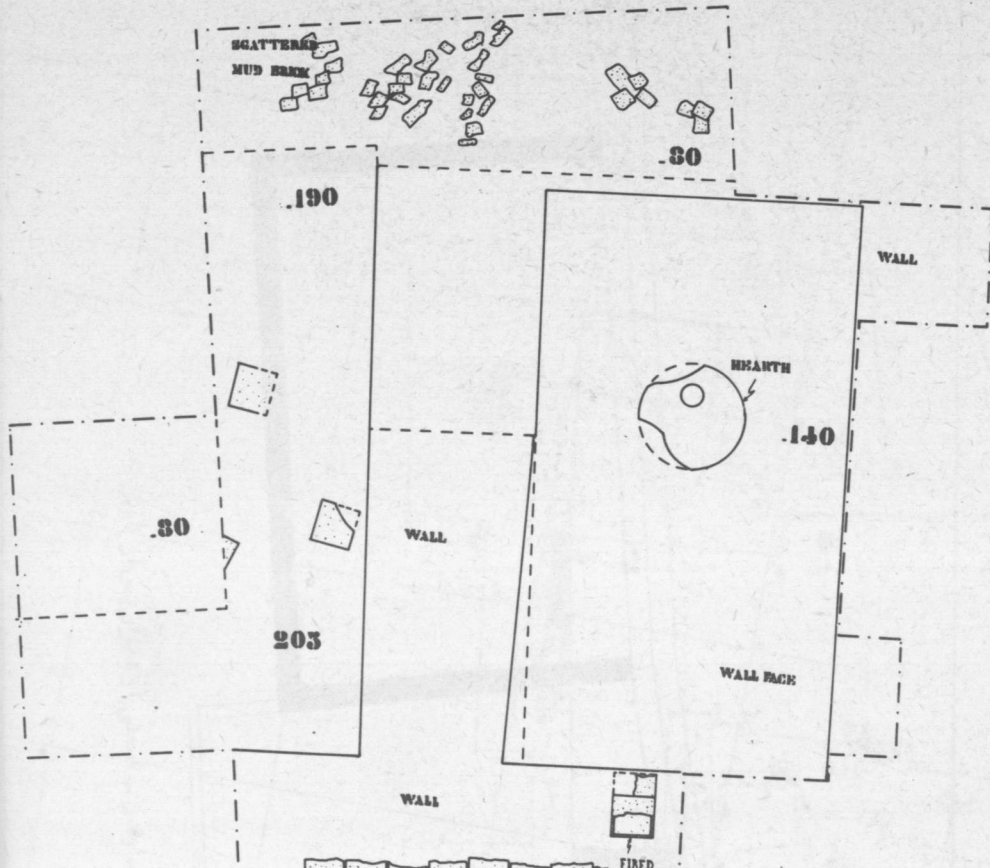
Jurjan expedition
defensive wall of Gorgan
summer 1977

Scale 1:800

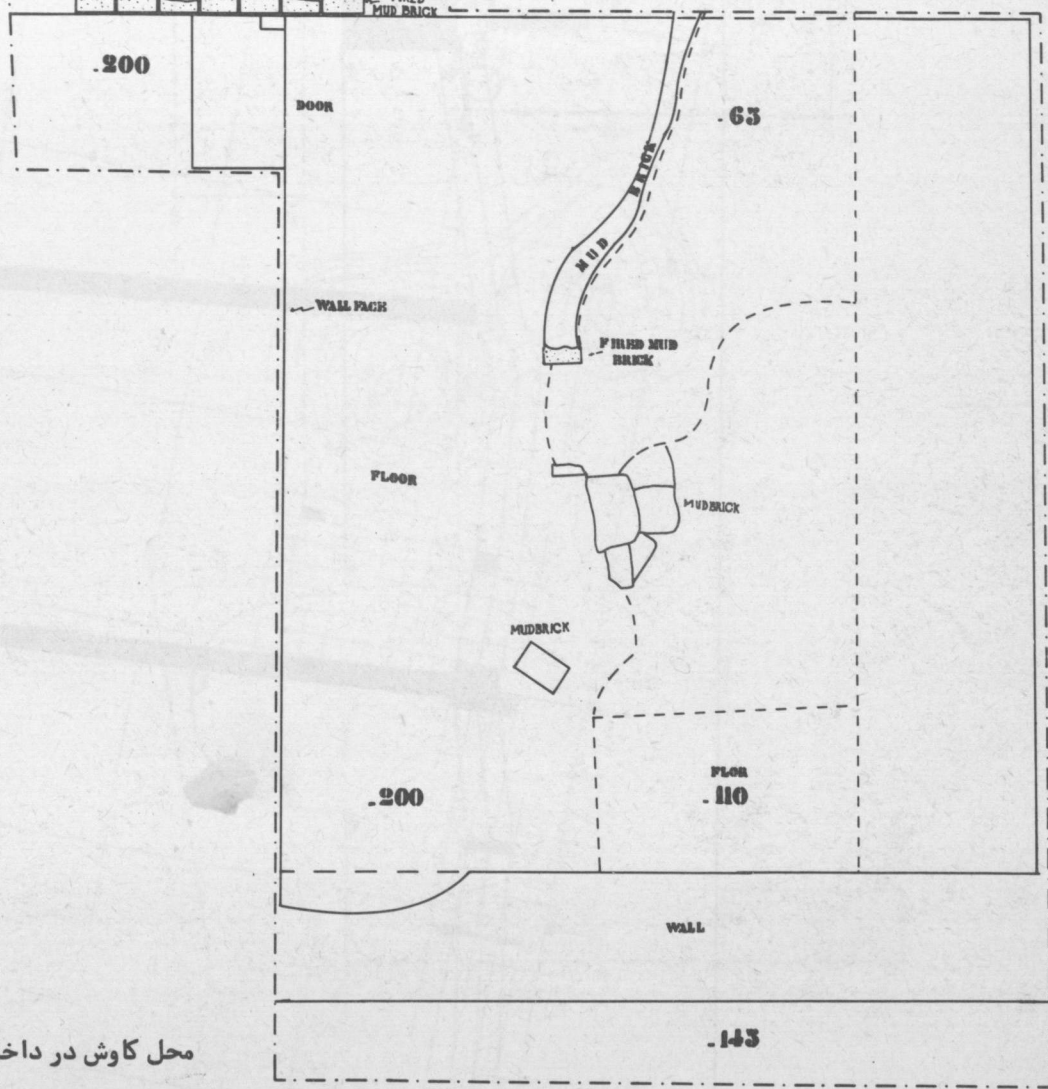
Project No.	1000
Sheet No.	1
Scale	1:800
Author	A. J.
Check	B. B.

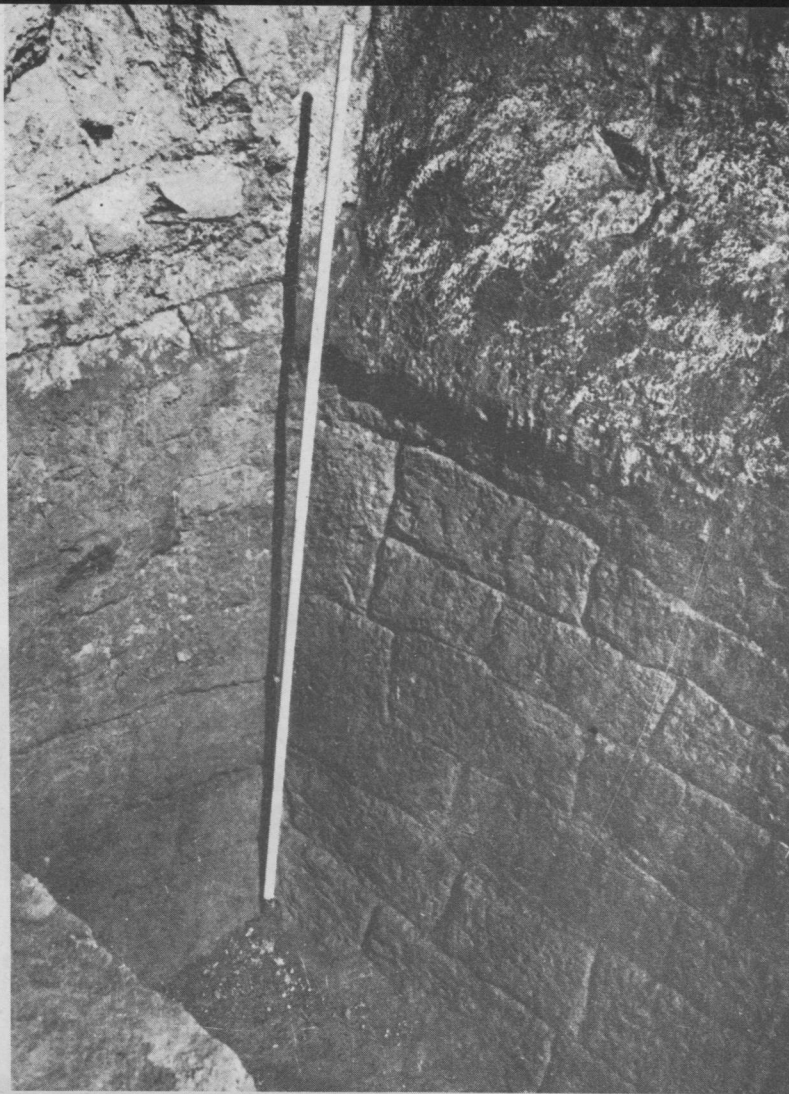

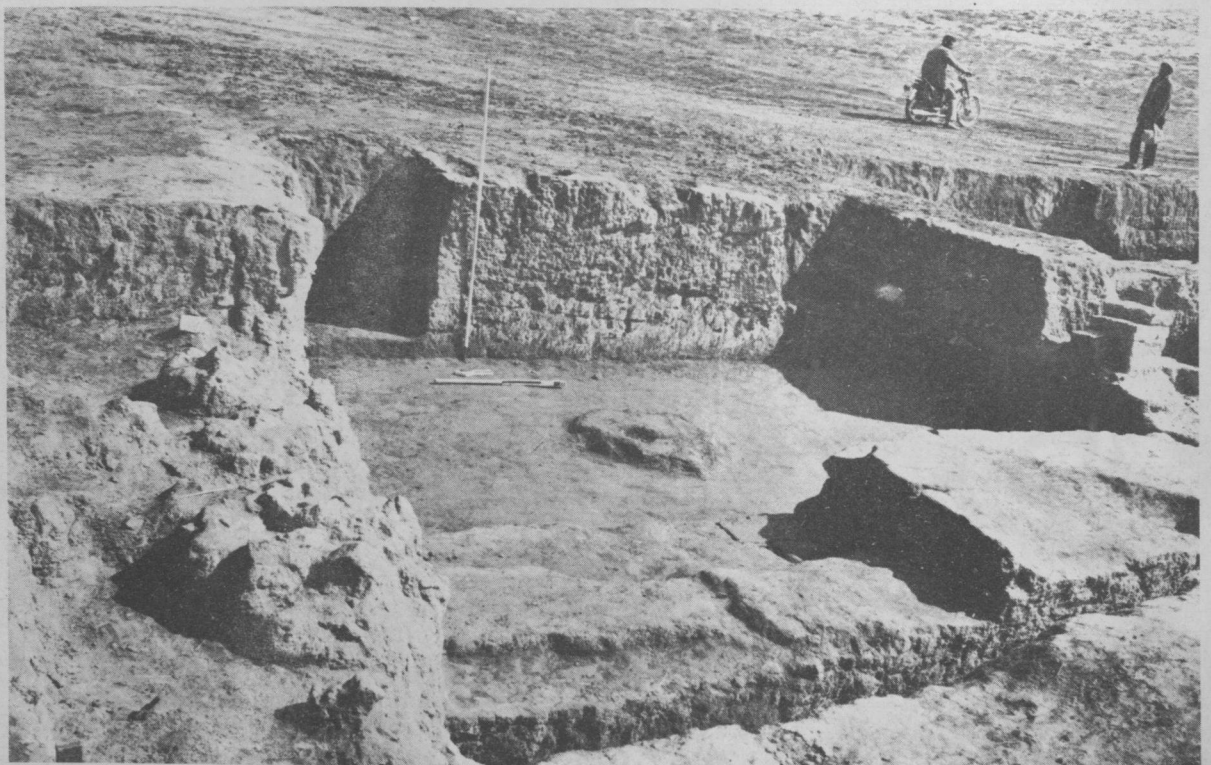
JURJAN EXPEDITION
Defensive Wall of Gorgan
SUMMER 1978

- Scale**
- LIMIT OF E.X.C.
  - - - PARTIAL E.X.C.
  - ▣ FIRED MUD BRICK
  - MUD BRICK
  - .200 RELATIV LEVELS FROM SURFACE

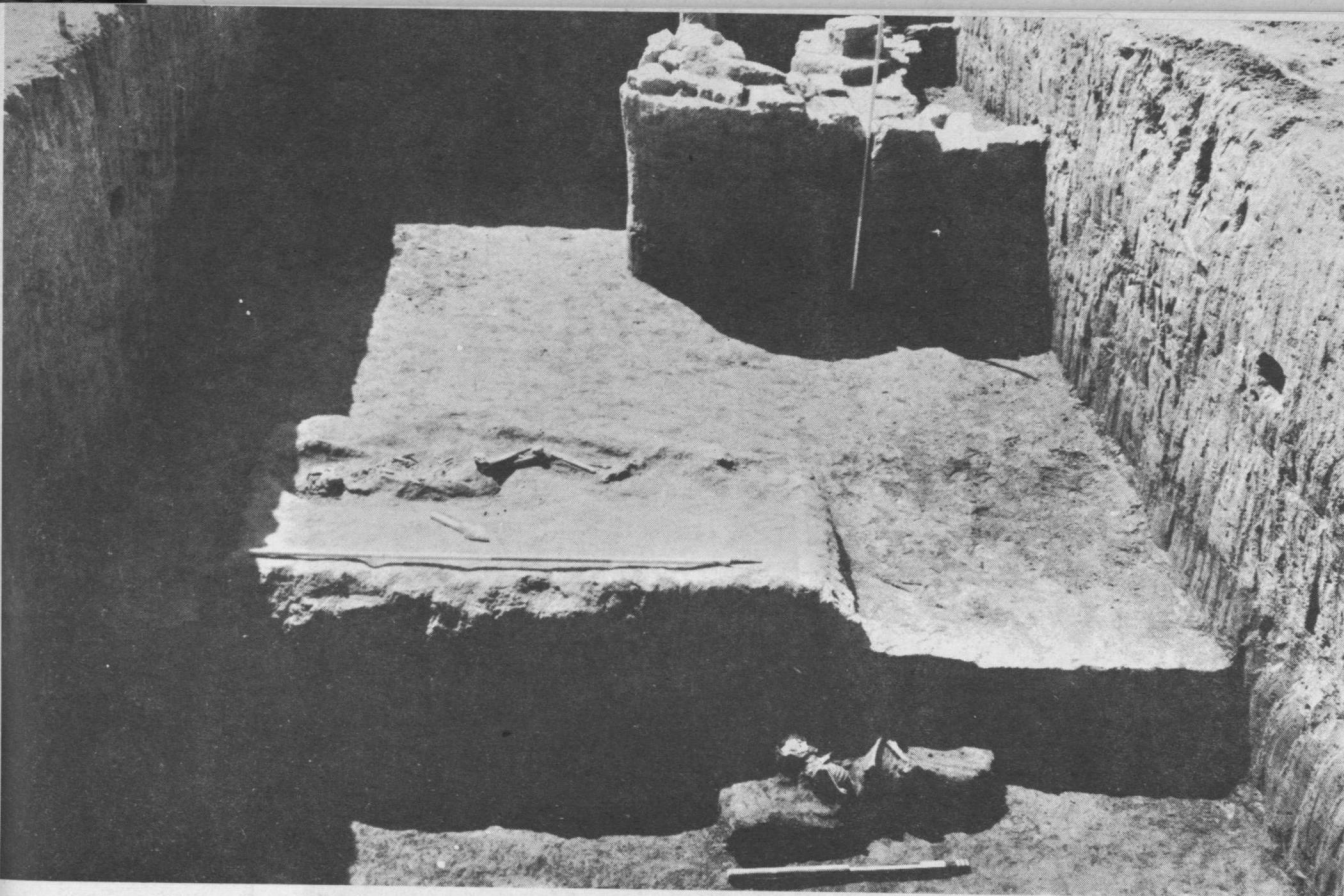

تصویر ۱۵- ترانسه F . وضعیت عمومی اتاق داخل بقعه

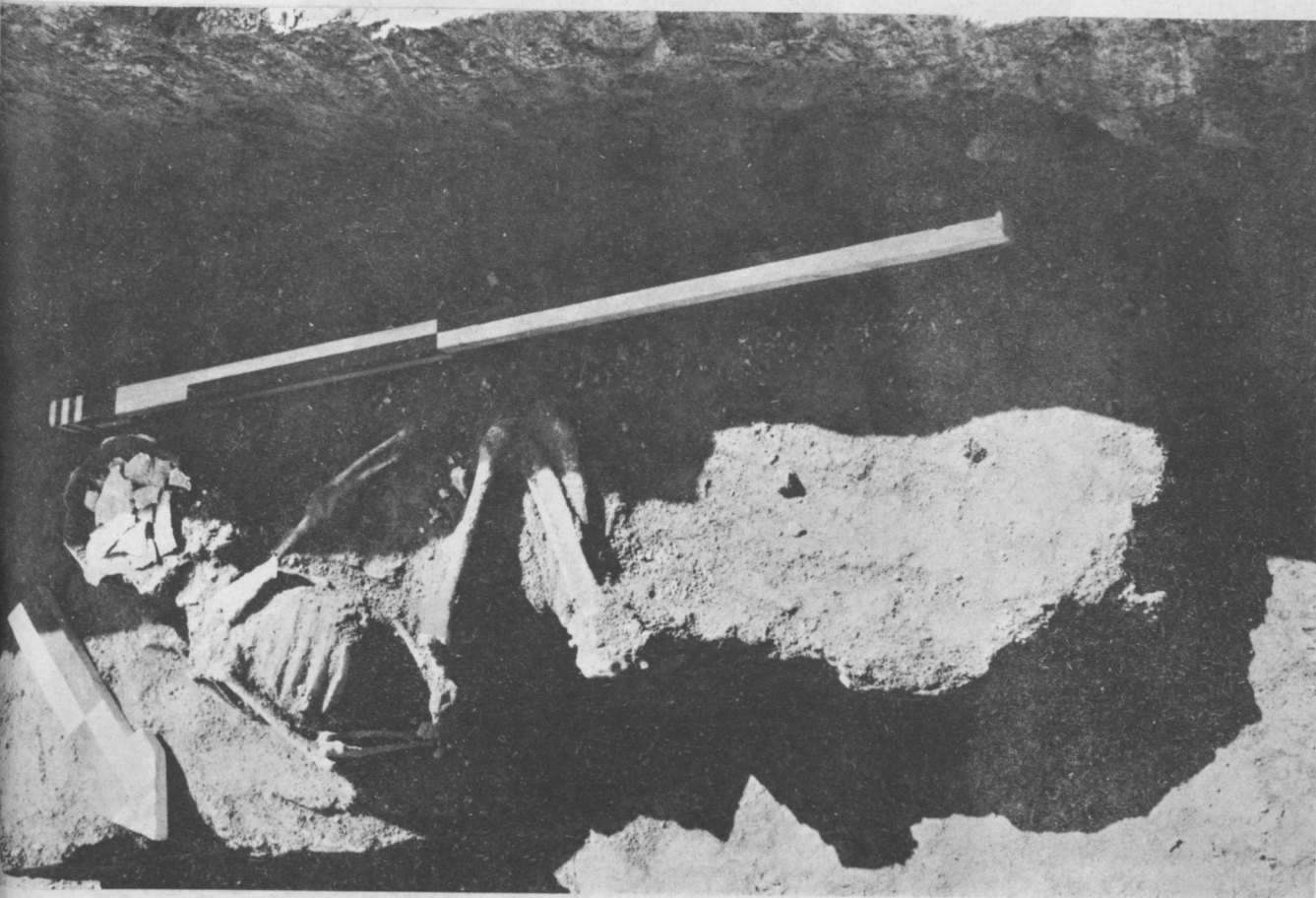

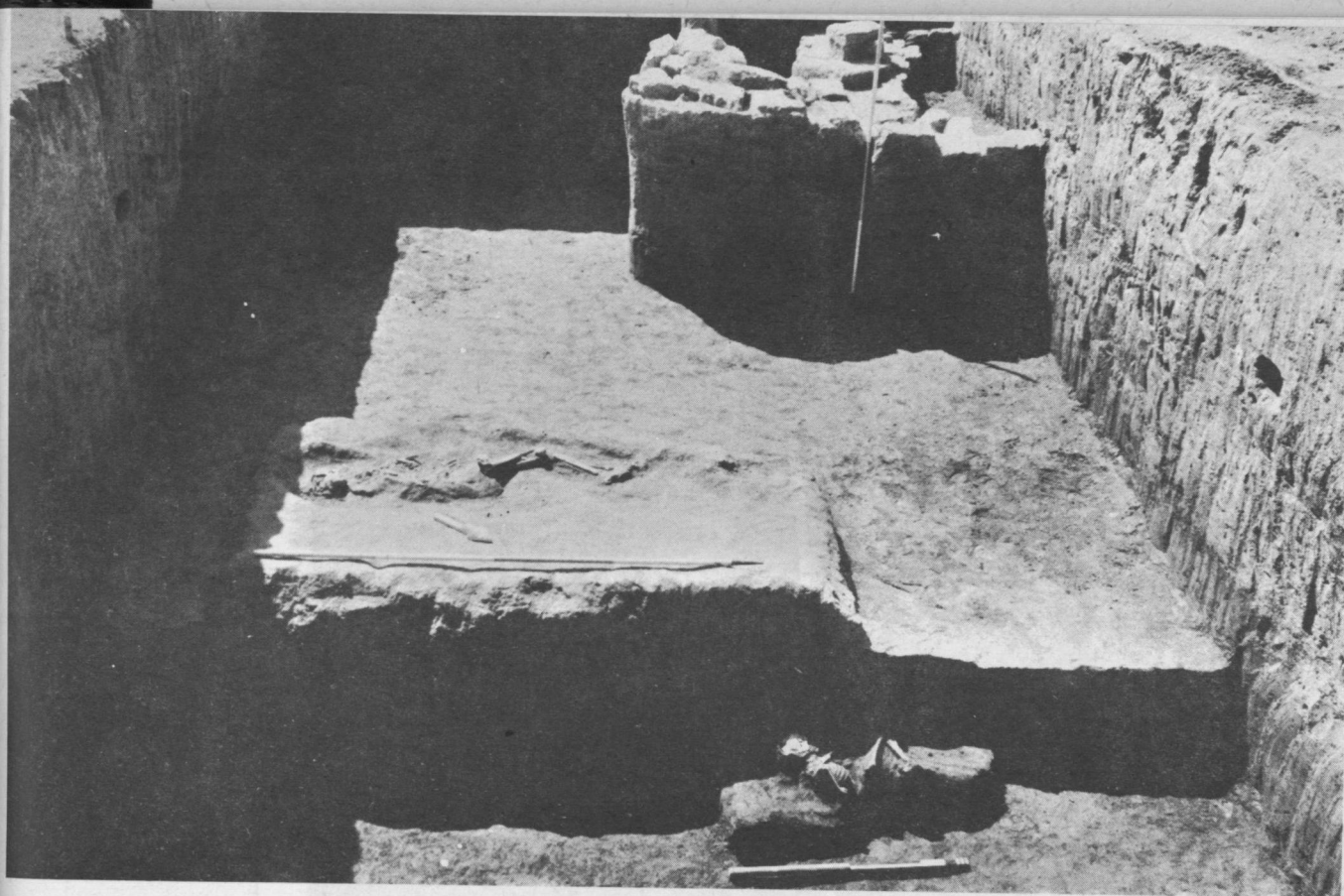
تصویر ۱۶- ترانسه E . نمای دیوارهای خشتی یکی از اتاق ها

تصویر ۱۷ - ترانسه ۹ و قبور مکشوفه

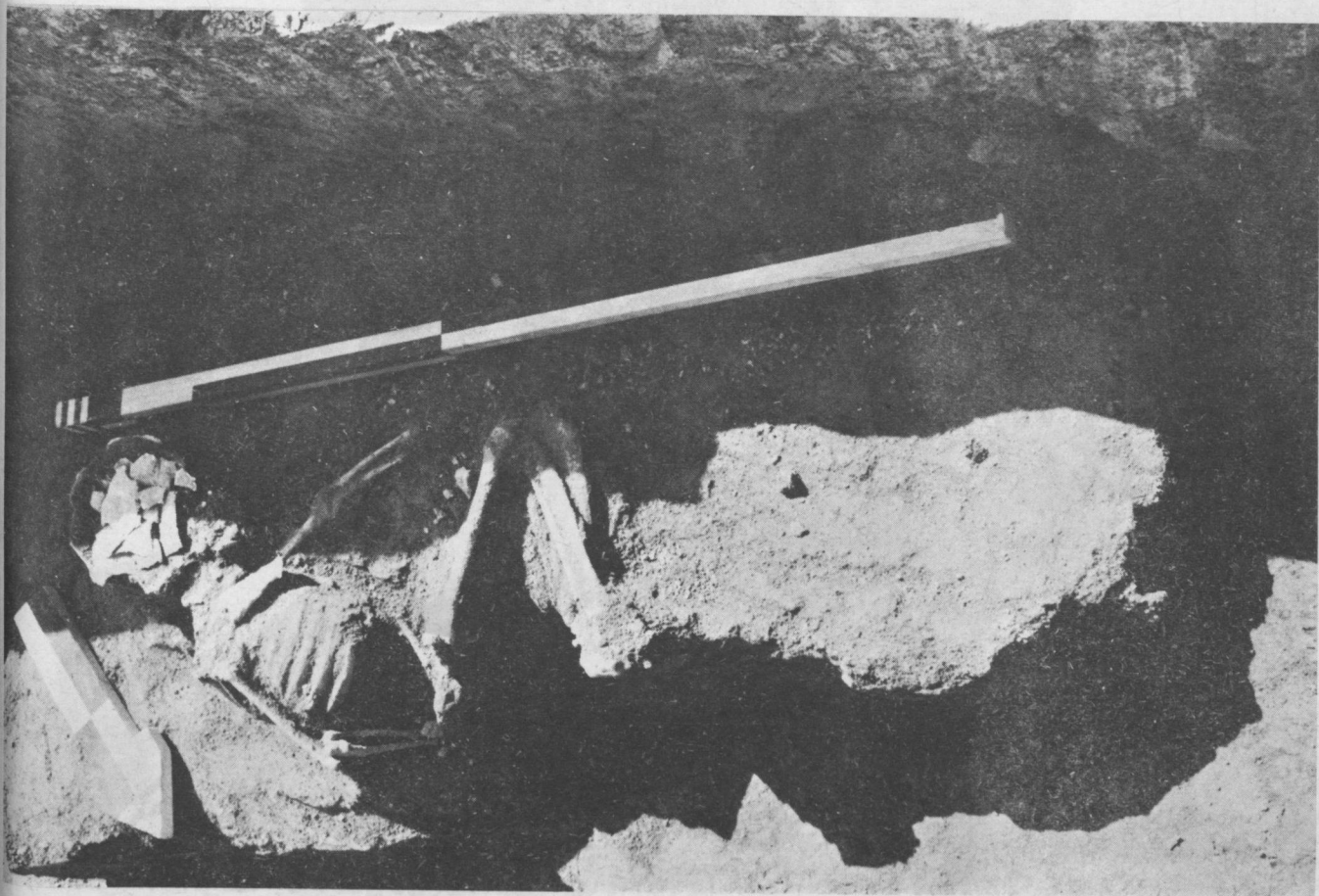
تصویر ۱۸ - ترانسه ۹ و وضعیت اسکلت در قسمت شمالی

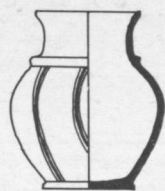
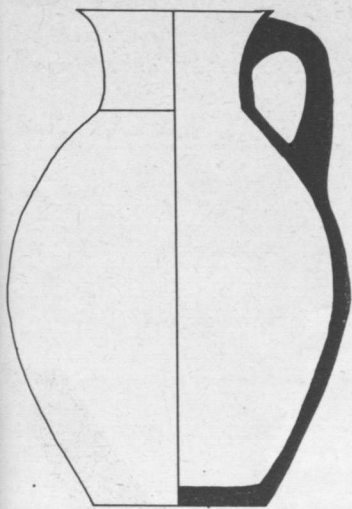

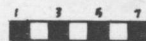
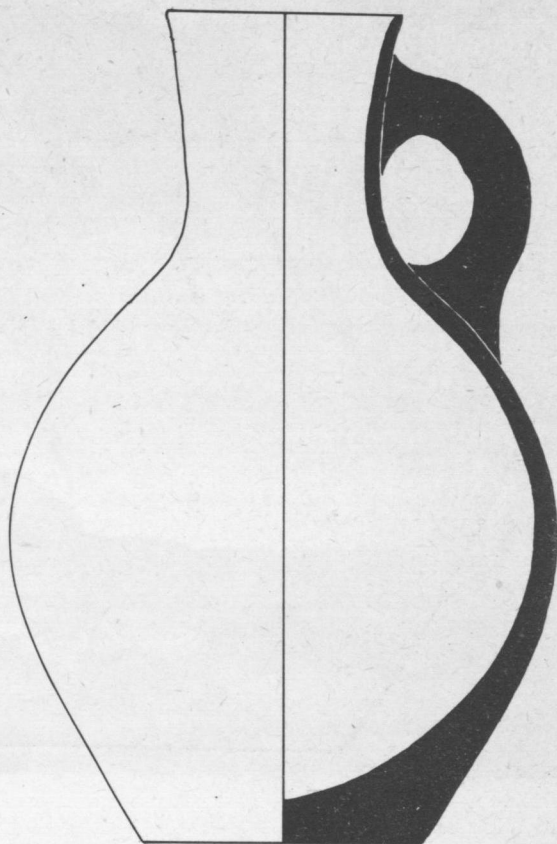
تصویر ۱۷ - ترانشه ۹ و قبور مکتشفه

تصویر ۱۸ - ترانشه ۹ وضعیت اسکلت در قسمت شمالی

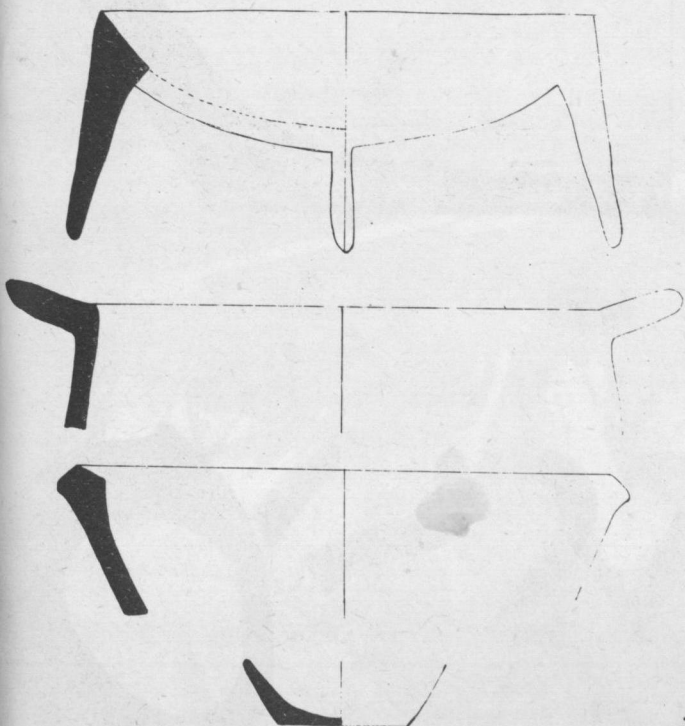

طرح ۳ - سفال خاکستری رنگ اوایل دوره اشکانی

طرح ۲ - سفال خاکستری ، اوایل دوره اشکانی

طرح ۴ - سفال خاکستری رنگ اوایل اشکانی

داخل قلعه شماره ۱۲ حفر گردید در عمق ۲ متری به تعدادی آجرهای شکسته و پراکنده برخورد کردید و آثار معماری و اشیائی بدست نیامد. بنظر میرسد که این محل در گذشته توسط کاوشگران غیر مجاز خاکبرداری شده بود.

اشیاء مکشوفه از کاوشهای دیوار دفاعی

ضمن کاوش دیوار دفاعی اشیاء کوناگونی مانند سفال-شیشه و فلز بدست آمد که در بین این اشیاء سفال از اهمیت بیشتری برخوردار است.

بررسی سفالینه های دیوار

سفالینه دیوار رامی توان به سه گروه ذیل تقسیم بندی کرد:

سفال خاکستری دوره اشکانی

سفال قرمز دوره اشکانی

سفال قرمز دوره ساسانی

اولین گروه یعنی سفال خاکستری، که ساخت آن قبل از تشکیل سلسله اشکانی رواج داشته ضمن حفريات بدست آمد (۲۲). خمیر این نوع سفال سخت و رنگ آن گاهی به خاکستری تیره تغییر می یابد. فرم آن شامل ظروفی با دسته های عمودی، بدنه کروی و کف صاف و گاهی دارای سه پایه می باشند. احتمالاً ساخت ظروف خاکستری تا اواسط دوره اشکانی در این منطقه متداول بوده است. همچنین این نوع سفال در محوطه های دیگر دشت کرگان مانند قلعه سلطانعلی و دشت قلعه نیز یافت گردیده است (۲۳). (طرح شماره ۱، ۲، ۳، ۴)

نوع دوم سفال دیوار دفاعی، سفال قرمز رنگ عهد اشکانی است. سفال قرمز به دو گروه عمده تقسیم می شوند. گروه اول دارای بدنه جلا یافته است که بعضی اوقات رنگ آن به نارنجی تغییر رنگ میدهد. بدنه این نوع سفال بسیار ظریف و گاهی در داخل رنگ خاکستری دارد. این نوع سفال که همچنین به کلینکی Clinky معروف بوده اغلب ساده و عموماً شامل بشقاب و کاسه است. ساخت ظروف قرمز رنگ گروه اول در تمام دوره پارتی در اغلب مراکز قدرتشان متداول بوده است (۲۴). نوع دوم سفال قرمز رنگ پارتی عموماً دارای خمیری برنگ قرمز و سخت بوده که با بدنه کروی ساخته شده و عموماً شامل خمره های بزرگ و کوچک می باشند. ساخت این نوع سفال تا عصر ساسانیان ادامه داشته است. (طرح شماره ۵)

گروه سوم از سفال مکشوفه دیوار دفاعی ده عموماً به دوره ساسانیان تعلق داشته و به دو نوع تقسیم می شوند. این نوع سفال دارای خمیری برنگ نخودی و قرمز است.

نوع اول سفال معمولی است که دارای بدنه سخت و عموماً به فرم خمره های بزرگ، کاسه و بشقاب ساخته شده است. نوع دوم سفال عهد ساسانی دارای بدنه ظریف بوده که با تزئینات کنده همراه است.

تزئینات شامل خطوط عمودی، هندسی بوده که اغلب روی شانه و گردن ظروف نقش شده است. ساخت این نوع سفال تا اوایل دوره اسلامی در تمامی منطقه دشت کرگان متداول بوده

(۲۲) هیات بررسی جرجان، در بررسی های منطقه دشت کرگان سفال خاکستری رنگ را در اغلب

محوطه های باستانی مشاهده و جمع آوری کرده است.

(۲۳) م. ی. کیانی، بررسی های دشت کرگان به چهارمین سمپوزیم باستانشناسی، از انتشارات مرکز

باستانشناسی ۱۳۵۵ صفحه ۱

(۲۴) این نوع سفال همچنین در محوطه های دیگر مانند پارم تپه، تورنگ تپه و شهر قومس بدست

آمده است.

است . در بین سفالینه‌های دیوار دفاعی سفال لعابدار دوره پارتی و ساسانی مشاهده نگردید .

نتیجه مقدماتی

با بررسی و کاوش بر روی دیوار دفاعی می‌توان باین نتیجه مقدماتی رسید که :

۱- در ساختمان دیوار دفاعی علاوه بر آخر خشت نیز بکار رفته است .

۲- در تمامی طول دیوار خندق ساخته نشده بلکه در بعضی از قسمتها در پشت دیوار خندق ساخته شده است .

۳- دوره های آجر پزی در اغلب مسیر دیوار در قسمت جنوبی ساخته شده که مصالح اصلی آن یعنی آجر راتامین میکرده است .

۴- بنظر میرسد که احداث دیوار با سرعت و احتمالاً "تحت فشار حکومت انجام گرفته است .

همانطور که در صفحات گذشته شرح داده شد مورخان اسلامی و محققان قرن حاضر احداث دیوار را بدوره ساسانیان نسبت داده‌اند ولی با بررسی و تحقیقات هیات کاوش های جرجان می‌توان نظریات جدیدی را در مورد احداث این دیوار عظیم ارائه نمود .

منابع تاریخی و تحقیقات باستانشناسی نشان میدهد که منطقه دشت گرگان در دوره هخامنشی ، اشکانی و ساسانی از نظر نظامی ، اقتصادی از اهمیت فراوانی برخوردار بوده است بهمین جهت احداث قلاع نظامی و دیوار دفاعی در این سه دوره بیش از هر زمان دیگر مورد نظر بوده است . مخصوصاً در زمان اشکانیان بعلت اینکه این منطقه زادگاه آنان بوده و از مراکز مهم قدرت اولیه آنان بشمار میرفته در ایجاد بناهای نظامی ، دیوار دفاعی و شهرهای متعدد کوشش فراوانی بعمل آمده است .

اشکانیان با ایجاد شهرها و قلاع معروفی چون دارا ، آساک

سیرنیکس ، تمبرکس و بالاخره شهر معروف صدروازه در مشرق قدرت خود را به غرب تا بین‌النهرین رسانند . در دوره ساسانیان مخصوصاً " در عهد خسرو انوشیروان بعلت هجوم قبایل وحشی ایجاد قلاع نظامی و دفاعی توسعه یافت .

نتایج بررسی و کاوش نشان میدهد که بدلائل ذیل احتمالاً " دیوار دفاعی گرگان در دوره اشکانی احداث گردیده است :

۱- آجرهای بکار رفته در ساختمان دیوار عموماً " ۱۰×۴×۴ سانتیمتر بوده که اغلب در بناهای دوره اشکانی مورد استفاده بوده است .

۲- کاربرد آجر و آجرچینی در ساختمان دیوار قابل مقایسه با بناهای شناخته شده عصر پارتی مانند کاخ آشور و قلعه ضحاک می‌باشد .

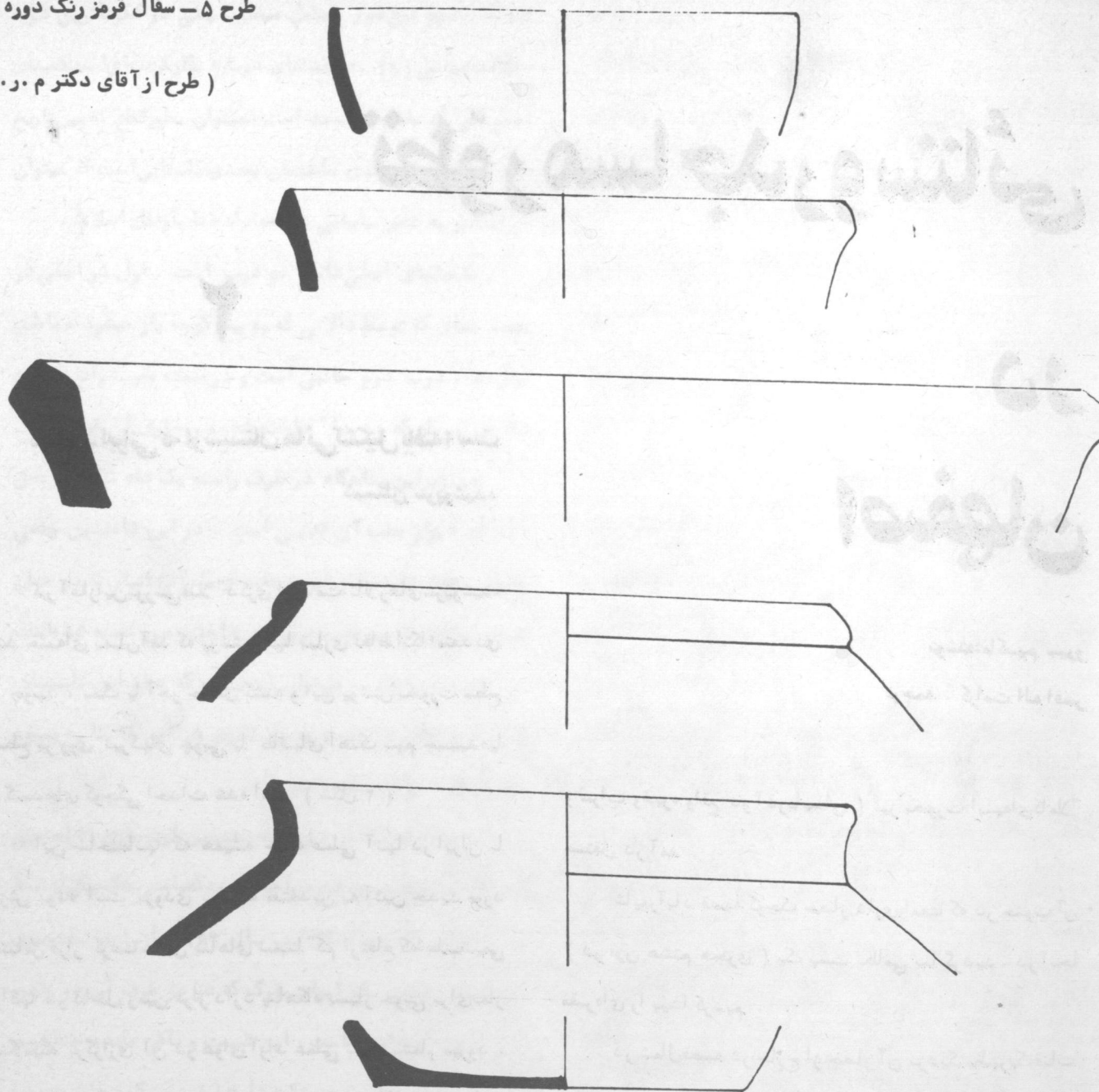
۳- سفال بدست آمده از کاوشهای دیوار عموماً " متعلق بدوره اشکانی است .

۴- طرز تدفین و قبور یافت شده در قلعه دیوار قابل مقایسه با دیگر قبور دوره اشکانی است .

۵- تحقیقاتی که دانشمندان روسی بر روی تغییرات آب درهای خزر در قسمت شرق آن انجام دادند نشان میدهد که در دوره ساسانی بعلت بالا بودن آب دریای خزر ایجاد ساختمان دیوار دفاعی غیر ممکن بوده است . ولی حدود سال ۲۰۰ قبل از میلاد تا ۳۰۰ میلادی سطح آب دریای خزر در سطح کنونی بوده و مشکلاتی برای احداث دیوار وجود نداشته است . (۲۵) بدلائل مذکور بنظر میرسد که بنیاد دیوار دفاعی در دوره اشکانی همزمان با حکمرانی مهرداد دوم (۸۷ - ۱۲۳ قبل از میلاد) انجام گرفته است و احتمالاً " در دوره ساسانی بازسازی و تعمیر گردیده است . (همچنین سد یاد بواری که اغلب مورخان ساختمان ان را بدوره ساسانیان نسبت میدهند دیوار همیشه که بین شهرهای کنونی استان مازندران به شهر و کردکوی واقع است بدوره خسرو انوشیروان متعلق باشد) .

طرح ۵ - سفال قرمز رنگ دوره اشکانی

(طرح از آقای دکتر م. ر. صراف)

گرگان ساخته میشود. البته از همین ایام نیز ارتباط ایران با کشور چین نیز آغاز و کشور چین نیز دیوار معروف چین را برای جلوگیری از حملات قبایل مهاجم بنیاد می نهند.

در دوره اشکانیان مخصوصاً " در دوره مهرداد دوم هجوم قبایل وحشی مانند سکاها به شمال شرق ایران آغاز میگردد و همین دلیل برای دفاع از هجوم این قبایل وحشی دیوار دفاعی

G. B. Fedorov and Z. A. Skiba, "The Fluctuation of the Levels of the Black and the Caspian Seas in the Holocene Period", Publication of the Academy of Sciences of the U. S. S. R., Geographical Series, No. 4, Moscow 1960; pp. 24-34 (In Russian).